

SANAT VE VİCDAN

Taha ÇAĞLAROĞLU¹

Öz

Kişinin iç yargılaması, sorgulaması olan vicdan, üç boyutuyla dikkat çekmektedir: Allah'ı araması, insanın sonsuzluk arayışındaki işlevi, vicdan sorgulaması ve azabı. Derinliğine nihayet olmayan vicdan, daima Allah'ı, sonsuzluğu, adaleti ve huzuru aramaya, varoluşu sorgulamaya açık bir yapıdadır. Birçok sanatçı, ortaya koyduğu sanat eserleriyle bu arayış ve sorgulamayı tezahür ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sanat, vicdan, Allah, sonsuzluk, vicdani sorgulama

ART AND CONSCIENCE

Abstract

Conscience, which is the person's internal judgment and questioning, draws attention with its three dimensions: the search for Allah, the function of human in search of eternity, the question of conscience and the punishment. The conscience, which has never-ending depth, is always open to seeking Allah, eternity, justice and peace, and questioning existence. Many artists have manifested this quest and inquiry with the works of art they put forward.

Key Words

Art, conscience, Allah, eternity, conscientious questioning

1 Ankara (tahacaglaroglu@gmail.com)

Gönderim Tarihi: 31.08.2019, Kabul Tarihi: 15.10.2019

Giriş

Vicdan, *TDK Güncel Türkçe Sözlük*'te "Kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç" şeklinde ifade edilmekte; ayrıca Aydın Boysan'ın "Tüm insanlar dünyaya, kafa ve yüreklerinde bir iç mahkeme ile gelirler. Bunun adına vicdan denir" tanımına yer verilmektedir.

Denemeler'inde² "İçimizde gizli bir kırbaç taşıyan o cellat" tanımını yapan Montaigne, vicdanın içimize korku saldığını fakat suçsuzsak bize rahatlık ve güven verdiğini (s. 112) vurgular.

Dilimizde "elini vicdanına koymak, vicdan azabı çekmek (duymak), vicdan borcu" gibi kalıplaşmış ifadeler de kullanılmaktadır. Stefan Zweig, Romain Rolland'dan 'Avrupa'nın vicdanı' ve Prof. Dr. Nevzat Tarhan da Bediüzzaman'dan 'Çağın vicdanı' diye söz eder. Richard Sennett, Chicago Mimarlık ve Şehircilik Enstitüsü'nün katkılarıyla hazırladığı Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam konulu eserine 'Gözün Vicdanı'³ adını vermiştir.

Musa Bilgiz, "Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri" adlı çalışmasında Kur'an'da vicdanla ilgili şu kavramları belirtmiştir: "Fitrat, nefis, kalb, sadr, akl, şuûr, takva, hidâyet, ilim, basiret, hikmet, furkan, adalet, rahmet/merhamet, şakile."⁴

'Vicdanın ziyası'nı ulûm-ı diniye olarak tespit eden Bediüzzaman, Bakara suresinin Hz. Âdem'e (as) bütün isimlerinin öğretildiğini belirten otuz birinci ayetini tefsir ederken "Evet, beşer, zahir ve batın havas ve duygularıyla, bilhassa derinliğine nihayet olmayan vicdanyla kâinatı ihata etmiş bir kabiliyettir" demektedir.⁵ "Derinliğine nihayet olmayan vicdan" dikkat çekici bir tanımlamadır.

Allah'ı unutan, ahireti düşünmeyen insanların mutlu olması, içlerindeki huzursuzluğu yok etmesi mümkün değildir. Bu insanlar için dünya; firak, yokluk ve zevallerle doludur. Kâinat, manevi bir cehennemdir. Her şey, bütün sevdikleri ve bağlandıkları, sonsuz bir yokluğa gidecektir. Mazi ve istikbal, tamamıyla adem, yokluk karanlığıdır. İnkâr ve tuğyan uçurumlarına yuvarlanmış bu insanlar, sadece kısacık bir zamanda, hâl-i hazırda, hüznü, elemli bir varlık/hayat bulabilir. O kısacık zaman da hemen sonra, birazdan elden çıkacaktır. Sevdiği her şey, onun için hadsiz belâ ve azaptır. Çünkü o sevgiden yetimâne bir şefkat, ümitsizce bir rikkat doğar. Bütün canlılara acır, hattâ güzel ve zevâle maruz bütün mahlûkata bir rikkat ve bir firkat hisseder. Her şey

2 Montaigne, *Denemeler*, trc., Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 110.

3 Richard Sennett, *Gözün Vicdanı*, trc., Süha Settabiboğlu ve Can Kurultay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999).

4 Musa Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007).

5 Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtül İcâz* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 256.

yok olup gitmekte fakat çare bulunamamaktadır. Elinden bir şey gelmez, mutlak bir ümitsizlik içinde elem çeker.

Vicdanın bir başka veçhesi; insafı ve adaletli olmak, hakkı kabul etmek, doğrudan yana olmak, zulmü hoş görmemek hissiyatı ve kötülüğe karşı koyma bilincidir.

Her insan, bir ikram, bir yardım, bir ihsan karşısında vicdanen bir teşekkür hisse-der. Herkes fitrat üzere doğar. Herkes insanların Güneş'e, Ay'a söz geçiremeyeceğini bilir; akılsız, şuarsuz toprağın ve suyun kâinatla iş birliği yaparak canlılara merhametle rızık veremeyeceğini vicdanen bilir. Herkes, insandaki mükemmel sistemin insan iradesiyle olamayacağını, her insanın yüzünün farklı olmasının tabiat tarafından ayarlanamayacağını vicdanen çok iyi bilir. Fakat... Böyle olmasına rağmen insanlar, heykellere, akılsız şuarsuz varlıklara tapabilmekte, onları tanrılaştırabilmektedir.

Bediüzzaman, vicdanı irade, zihin, his ve lâtife-i Rabbaniye ile ilişkilendirip bunların gayelerine işaret eder: "Vicdanın anâsır-ı erbaası ve ruhun dört havassı olan 'irade, zihin, his, lâtife-i Rabbaniye' her birinin bir gayetü'l-gâyâtı var: İradenin ibadetullahıdır. Zihnin, mârifetullahıdır. Hissin, muhabbetullahıdır. Lâtifenin, müşahadetullahıdır. Takvâ denilen ibadet-i kâmile, dördünü tazammun eder. Şeriat, şunları hem tenmiye, hem tehzip, hem bu gayetü'l-gâyâta sevk eder."⁶

"Aynalar" şiirinde ise "Çıkamam, aynalar, aynalar zindan / Bakamam, aynada, aynada vicdan" diyen Necip Fazıl Kısakürek, ayna metaforuyla vicdan derinliklerine inmektedir.⁷

Sanat yanılma da vicdan yanılmaz. Peki, vicdan tefessüh ederse?

Vicdan, bir yönüyle, eylemlerimizden önce irademizi hangi yönde kullanacağımıza dair yol gösteren rehber. Diğer yönüyle de eylemlerimizin akabinde kendimizi sorgulamaya vesile olan muhasebe makamı, hakem.

Vicdanın fitrata yerleştirilen boyutu, yani aslı her insanda vardır. Bir de kişinin inancına, yaşantısına göre şekillenen bir boyutu var ki işte insan bu anlamda terakide veya tedennidedir. Âlâ-yı illiyîne doğru yol alan bir insanın vicdani durumu ile kendisini esfel-i safilin uçurumlarına atan bir kimsenin vicdani durumu elbette aynı olmayacaktır. Her günahın içinde küfre gidecek bir yol olduğuna göre insanın ahlaki boyutunun içinde tecrübeden de söz edilebilir. Günahıta ısrar veya günahıtan nedamet de vicdan ile ilgilidir.

Zarifoglu'na göre "Raskolnikof müthiş bir iman ağrısı çekmektedir." Suç ve ceza arasındaki bu zıttın 'iman ağrısı' ne anlama gelmektedir? Ayrıca hangimiz

6 Bediüzzaman Said Nursi, *İlk Dönem Eserleri* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 600.

7 Necip Fazıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2014).

Raskolnikov'un Sonya karşısında tüm insanlığın acıları adına eğilmesi sahnesini unuttabiliriz ki?

Vicdan, aramak ve bulmakla ilişkili bir kavramdır. Arayandır, bulmaya çalışandır. "Vicdanım sızlıyor, vicdan azabı çekiyorum" diyen insan, elbette bir arayıştadır; "Vicdanım rahatladı", "Vicdan borcum vardı, ödedim" dediğinde ise huzur bulmuştur. Vicdan, daima istinad (dayanak) ve/veya istimdad (tehlükeli durumlarda yardım isteme, imdada çağırma) makamındadır.

"Sözlükte 'bulmak, zenginleşmek, sevmek, üzölmek, öfkelenmek' anlamlarındaki vcd kökünden masdar olan vicdân ve aynı kökten vücûdân, cide gibi kelimeler 'bolluk, rahatlık, zenginlik', vcd ise 'üzüntü', ayrıca 'sevgi' mânasına gelir (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "vcd" md.; Lisânü'l-'Arab, "vcd" md.). Terim olarak vicdan insanın içinde bulunan ahlâkî otorite, ahlâkî değerler ve eylemler hakkında hüküm verme ve yargılama yeteneğini ifade eder. (...) Kur'ân-ı Kerîm'de yine sıkça geçen kalp kelimesi bazı âyetlerde vicdan anlamına da gelmektedir. (...) Hadislerde vicdan kavramına daha çok kalp kelimesi etrafında temas edilir. Ahlâkî yeteneklerin merkezi sayılan kalp (Buhârî, "Îmân", 39; İbn Mâce, "Fiten", 14) temiz yaratılmakla birlikte günahlarla kirletilebilir (Müslim, "Îmân", 231; *Müsned*, V, 386, 405). (...) Klasik İslâmî literatürde de vicdan kavramı karşılığında genellikle nefis ve kalp kelimeleri kullanılmıştır. Tasavvufa göre kalp dinî ve ahlâkî faziletlerin kaynağıdır. Bazı konularda aklın sınırlarını aşan dinî hakikatlerle ilâhî sınırlar hakkında doğru bilgi edinmenin en güvenilir yolu kalbi günah kirinden, cehalet, taklit ve taassuptan arındırmaktır; bu da tasavvufta vicdanî arınmanın önemini gösterir. (...) İslâmî kaynaklarda insan tabiatında ahlâkî şuura sahip yeteneğin bulunduğu kaydedilmiş, farklı kelimelerle anılan bu gücün niteliği ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Ancak söz konusu yeteneğe vicdan denilmesi ve kelimenin terim olarak İslâmî literatüre girmesi modern dönemde Batı'dan yapılan çevirilerin etkisiyle gerçekleşmiştir. (...) Modern İslâmî literatürde ahlâk ve din psikolojisiyle ilgili çalışmalarda vicdan Allah tarafından kişinin içine yerleştirilen, iyiyi kötüden ayırt etmeyi sağlayan bir güç olarak düşünülmüştür (...)”⁸

Sanatçı, bazen toplumun vicdanı olur. Toplum adına, insanlık namına konuşabilir. Toplumu uyarmak, acıya dikkat çekmek, ruhu çürüten sorunları teşhis etmek için konuşur. Sait Faik'in "Haritada Bir Nokta"sında geçen ve bir haksızlık karşısında tepkisiz kalamayan kimsenin "Yazmasam deli olacaktım" cümlesi, bu açıdan manidardır.

Emin Gürdamur "Öykü ve Vicdan" yazısında birçok edebî eserden (Dostoyevski'den *Suç ve Ceza*, Dino Buzzati'den *Tanrı'yı Gören Köpek*, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'ndan *Turhan Nasıl Çıldırdı?*, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu'ndan *Kapanmayan*

8 Osman Demir, "Vicdan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (Ankara: TDV Yay., 2013), 102.

Yaralar Antolojisi, Rasim Özdenören'den *Kuyu*, Mustafa Kutlu'dan *Hesap Günü*) örnek verir. Fakat Gürdamur, çok mühim bir uyarıda bulunur ve "Vicdan, öykünün görünür organlarından biri olmamalıdır" diyerek mesaj kaygısının, edebî eseri zedeleyeceğini vurgular. Vicdanın görünmeden, eriyik hâlde sanat eserinde bulunması, eseri didaktizmden, buyurgan üsluptan kurtarır. Aksi hâlde eser, öğretici eser kategorisine dâhil olur ve estetik açıdan amacına ulaşmaz. Gürdamur, Tarkovski'nin işaret ettiği bir hakikate, "insanın kendisine karşı vicdansızlık yapması"nın en büyük cürüm olduğu hususuna değinir. Yazar, Buzzati'nin 'metaforik' öyküsüyle ilgili olarak "Ve vicdan bizim içimizde Tanrı'yı gören köpektir"⁹ yorumunu yapar.

Fitrat tefessüh eder mi, vicdan taaffün eder mi; ederse ne olur? Vicdan bozulmuşsa, çürümüşse ne olur? Vicdanın tamamen bozulması ailevi ve sosyal hayata zehir olması, yılan gibi zehirlemekten lezzet alması mümkün müdür? Sanat eserlerinde bunların izlerine rastlıyor muyuz? Vicdanın sanatla ilişkisi kurulabilir mi? Vicdansız sanatçı var mıdır? Bu çalışmamızda bu gibi sorulara cevap arayacağız.

Vicdanla ilgili pek çok meseleyi üç ana başlık altında değerlendireceğiz:

- Allah ve vicdan
- Sonsuzluk ve vicdan
- Vicdan sorgulaması ve azabı

I. Allah ve Vicdan

Allah'ın varlığını ispat eden delillerden biri de vicdandır. Vicdanın önemli bir yönü, bu olsa gerek. İnsan kendisindeki hadsiz aczinde ve nihayetsiz zaafında, hadsiz düşmanlarına karşı bir istinad noktası aramakla, vicdan, dâimâ Vâcibü'l-Vücuda bakar. Allah'ı arayıp bulur. Hem, nihayetsiz fakirliğinde, nihayetsiz ihtiyaçları içinde, nihayetsiz maksatlara karşı bir istimdad noktası aramaya mecbur olduğundan, vicdan, daima o noktadan bir Ganî-i Rahîmin dergâhına dayanır; dua ile el açar, Allah'a yönelir.

"Demek, her vicdanda şu nokta-i istinad ve nokta-i istimdad cihetinde iki küçük pencere Kadîr-i Rahîmin bârigâh-ı rahmetine açılır; her vakit onunla bakabilir."¹⁰

İnsanın Allah'ı aramasında temel ilkeler; insanın kendi âcizliğini, zayıflığını ve hadsiz düşmanlarına karşı dayanma (güvenme) noktası aramasıdır; nihayetsiz ihtiyaçlarını ve amaçlarını anlayıp medet (yardım isteme, tehlikeden dolayı imdada çağırma) noktası aramasıdır. Necip Fazıl, sanatın vazifesinin 'Allah'ı aramak' olduğunu söylüyordu.

9 Emin Gürdamur, "Öykü ve Vicdan", *Hece Öykü Dergisi* 90 (Aralık 2018-Ocak 2019).

10 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 936.

Kâinata her şey, birbiriyle alakadardır. Bir şey, her şeysiz olmaz. Bir şeyi yaratamayan, hiçbir şeyi yaratamaz. En câmi mevcut olan insanda utanç duygusu, sağır tesadüfe, kör tabiata, şuursuz ve akılsız sebeplere nasıl bağlanabilir?

Vicdan, cezbesi ile Allah'ı tanır. Çekilim, çekeni gerektirir. Akla bir pencere olan vicdanda bir incizab (çekilme/çekilim) ve cezbe vardır. Cezbe elbette bir cazibi (çekiciyi) gerektirir. İnsan şuurlu fitratı olan vicdanındaki istinad ve istimdad edebileceği (dayanabileceği ve yardım isteyebileceği) bir noktaya 'çekilim' ile ilah olan bir zatın varlığına ve birliğine yönelmektedir. Vicdanın ve kâinatın kemaline uygun olarak var olan o iki nokta (istinad ve istimdad) hakiki olarak 'çekici' bir manaya insanı davet etmektedir.

Nihayetsiz derecede âciz, sonsuzluğa uzanan arzu ve isteklere sahip olan insan, sığınmaya, yardım istemeye, medet beklemeye muhtaçtır. İnsan, faniden medet bekleme duygusuna kapılsa da, hiçbir faninin, hiçbir bâtil mâbudun, hiçbir ölümlünün, akılsız şuursuz kâinat parçalarının kendisine ebediyen kurtaramayacağını vicdanen bilir.

İnsan, her şeyi hikmet ve intizam ile işleyen bir Allah'a inanmayıp kâinattaki işleyişi kör tesadüflere bağlarsa, musibetler karşısındaki kudretinin yetersizliğini gördükçe ister istemez dehşet, telaş, tevahhuş ve korkudan oluşan cehennemî bir psikoloji içine düşecektir. Dünyada hastalıklar ve ölüm var. Sevdikleri, elinden bir bir alınıyor. Gençliği ve kuvveti gidiyor. Musibetler, kazalar, depremler vb. bitmiyor. Çevresindeki herkes ve her şey böyle. Kimden medet istesin, kime sığınsın?

Peki neden herkes, akıyla Allah'ı göremiyor? Çünkü "kemal-i zuhurundan ve zıddın ademinden".

Şu kâinatın her bir zerresinde öyle parlak bir nizam var ki bu nizam sayesinde kâinat saf bir müzik gibi yürüyor, intizamla akıp gidiyor. Her an bir âlem geliyor, bir âlem gayba gönderiliyor. Bu nizamı koyanın varlığı, birliği, sonsuz iradesi ve ilmi, her şeye gücünün yettiği, güneş gibi tecelli ediyor. Bu şiddet-i zuhurdan dolayı herkes göremiyor. Hâlbuki bir tek Allah kabul edilmezse, zerreten güneşlere kadar sayısız ilahı kabul etmekten başka yol yoktur.

"Zıddın ademi" hakikatının anlaşılması için insana ene verilmiştir.

Gök, zemin ve dağın yüklenmekten çekindiği ve korktuğu emanetin bir ferdi, bir veçhi ene'dir. Ene ilk insandan şimdye kadar insanlığın etrafına dal budak salan nurânî bir Tübâ ağacının ve müthiş bir zakkum şeceresinin çekirdeği. Ene, gizli hazine niteliği taşıyan esmâ-i İlâhiyenin de, kâinat tılsımının da anahtarıdır. Enenin mahiyeti bilinirse, o garip muamma, o acayip tılsım olan ene açılarak kâinat tılsımını ve hazinelerini/definelerini açar. Âlemin anahtarı insanın nefsine takılmıştır çünkü. Mutlak ve

muhî bir şeyin sınırı ve sonu olmadığı için onun mahiyetinin ne olduğu anlaşılmaz. Söz gelimi karanlıksız daimi bir ışık, bilinmez ve hissedilmez. Ne vakit hakiki veya vehmî bir karanlık ile bir hat çekilse, o vakit bilinir. İşte, Allah'ın ilim ve kudret, Hakîm ve Rahîm gibi sıfat ve isimleri sınırsız, şeriksiz olduğu için, onların ne oldukları bilinmez. Öyle ise, hakiki nihayet ve hadleri olmadığından, farazî ve vehmî bir sınır çizmek gerekiyor. Onu da enaniyet yapar. Kendisinde mevhum bir rubûbiyet, bir mâlikiyet, bir kudret, bir ilim tasavvur eder, bir sınır çizer, "Buraya kadar benim, ondan sonra O'nundur" diye bir taksim yapar. Kendindeki ölçücüklerle onların mahiyetini yavaş yavaş anlar. "Bu eve mâlik olduğum gibi, Hâlık da şu kâinatın mâlikidir" der, cüzî ilmiyle Yaratıcının ilmini anlar. "Ben şu evi nasıl yapıp düzenlediysen şu dünya evini de birisi yapıp düzenlemiş" der. Demek enenin anlamı kendinde değildir ve başkasının anlamını gösterir. Enaniyetin vücudu ise, haksız temellük ve yansıtıcılığını bilmemekten ileri geldiğinden var rengini ve suretini almış bir yokluktur.¹¹

Tanrı'ya inanmak için Tanrı'nın daha açık konuşması gerektiğini söyleyen Diderot, 'kafa feneri'nin o Yaratıcı'yı bulmaya yetmediğini itiraf eder: "Bilmeceleri çözememişsem, kabahat benim mi? Beni içine attığınız karanlıklarda yol alabilmek için, fenerimi, şu biricik alevimi, şu titrek ışığı söndürmem gerektiğini nereden bilecektim? Bağışladığınız şu küçük aklı susturmam gerektiğini nasıl anlayacaktım? Anlayamadım."¹²

Bediüzzaman, *Sözler*'de, Onuncu Söz'de kafa fenerinden şöyle bahsediyor: "Misa- lin şu yolcuya benzer ki, güneşin ziyasından gözünü kapar, kafası içindeki hayaline bakar. Vehmi, bir yıldız böceği gibi kafa fenerinin ışığıyla dehşetli yolunu tenvir etmek istiyor."

Yine Yirmi Üçüncü Söz'de bir 'vâkıa-i hayaliye'de birbirine mukabil iki yüksek dağ vardır. Üstünde dehşetli bir köprü kurulmuştur. Köprünün altında pek derin bir dere vardır. Kendisi de o köprünün üstünde bulunmaktadır. Dünyayı da, her tarafı, karanlık, kesif bir zulûmat istilâ etmiştir. Sağında "nihayetsiz bir zulûmat içinde bir mezar-ı ekber" görür yani tahayyül eder. Sol tarafında ise "müthiş zulûmat dalgaları içinde azîm fırtınalar, dağdağalar, dâhiyeler hazırlandığını görüyor gibi" olur. Köprünün altında gayet derin bir uçurum görüyorum zanneder. Bu müthiş zulûmâta karşı, "sönük bir cep feneri" vardır, onu kullanır. Yarım yamalak ışığıyla bakar; pek müthiş bir vaziyet kendisine görünür. Hattâ önündeki köprünün başında ve etrafında öyle müthiş ejderhalar, arslanlar, canavarlar görünür.

"Keşke bu cep fenerim olmasaydı, bu dehşetleri görmeseydim!" der. O feneri hangi tarafa çevirdiyse, öyle dehşetler alır. Sonunda "Eyvah, şu fener başıma belâdır" der.

11 Bkz. Nursi, *Sözler*, 724.

12 André Cresson, *Diderot, Yaşamı, Felsefesi, Eserleri, Seçmeler*, trc., Asım Bezirci (İstanbul: De Yayınevi, 1984), 95.

Kızıp o cep fenerini yere çarpıp kırar. Güya onun kırılması, dünyayı ışıklandıran büyük elektrik lâmbasının düğmesine dokunmuş gibi, birden o zulümat boşanır. Her taraf o lâmbanın nuruyla dolar, her şeyin hakikatini gösterir. Bakar ki, o gördüğü köprü, gayet muntazam yerde, ova içinde bir caddedir. Sağ tarafında gördüğü büyük mezar, baştanbaşa güzel, yeşil bahçelerle nuranî insanların taht-ı riyasetinde ibadet, hizmet, sohbet ve zikir meclisleri olduğunu fark eder. Sol tarafında, fırtınalı, dağdağalı zannettiği uçurumlar, şahikalar ise, süslü, sevimli, cazibedar olan dağların arkalarında büyük bir ziyafetgâh, güzel bir seyrangâh, yüksek bir nüzhetgâh bulunduğunu hayal meyal görür. 'Kafa feneri' kırılmış, "dünyayı ışıklandıran büyük elektrik lâmbası" ile hakikat ayan beyan ortaya çıkmıştır.

Asaf Hâlet Çelebi, Molla Câmî'nin İslam mutasavvıflarının hayatına dair kaleme aldığı *Nefahâtü'l-Üns*'ünden şunu aktarır:

"Bağdadlı Cüneyd'den: 'Marifet nedir?' diye sordular.

— Hakk'ın bilgisi yanında kendi câhilliğini bilmekdir! diye cevap verdi. İzahını istediler dedi ki:

— Bilen de, bilinen de O'dur. Hakk'a yaklaştıkça büyüklüğünün eserleri de daha ziyâde zuhûr eder. O zaman câhilliğini daha ziyâde anlarsın, yok olduğuna dair bilgin artar. Hayret hayret üstüne gelir. Kalbinden: 'Ya Rabbi! Hayretimi artır!' feryadı gelir. İkrar olunan bu şeyler marifet bilgisidir; marifet değildir. Marifet (*connaissance*) vicdanla bilinen bir işdir, kimse onu anlatamaz. Ama ilim bunun başlangıcıdır. Şu hâlde ilimsiz marifet imkânsızdır ve marifetsiz ilim de esef edilecek bir şeydir."¹³

Her şey zıddıyla bilindiğinden gecede karanlık, nuru gösterir. İnsan zayıflığı, âcizliği, fakirliği, ihtiyaçları, eksiklikleri ve kusurlarıyla her şeye gücü yeten Allah'ın zenginliğini, gücünü ve rahmetini göstermektedir.

Hidayetin "vicdani bir lezzet ve ruhun cenneti" olduğu hakikatinden hareketle sanatın hidayet bağlamında vicdani lezzetle nasıl karşı karşıya geldiğini mütalaa edelim.

Tevfik Fikret'in "Promete" şiiri rasyonalizm, bilimsellik, pozitivizm ilkelerini benimsemiş bir neslin özlemidir. Promete, Yunan mitolojisinde insanlığın kurtarıcısı, umudu, aydınlanma ve felahın sembolüdür. İnsanlık uğruna, akıl gücüyle, ateşi insanlara vermek istemeyen Zeus'a karşı çıkararak ateşi çalıp getiren kahramandır. Promete, ateşle insanları aydınlattığı için bir kayada zincire vurulur. Bir kartal, her gün yeniden oluşan ciğerini yer. Fikret'in Promete şiirindeki 'meçhul elektrikçi', Aydınlanma Felsefesi'ne ve insan özgürlüğüne işaret eder. "Meçhul elektrikçisi, aktâr-ı fikretin / Yüklen getir -ne varsa- biraz meskenet-fiken" dizelerindeki 'ne varsa' ifadesi, Batı'nın her

13 Asaf Hâlet Çelebi, *Molla Câmî* (Ankara: Hece Yayınları, 2012).

şeyine kapı açan bir davettir. Buradaki ‘meskenet-fiken’ (miskinliği gideren) ibaresinden ne kastedildiğini anlamak için “Düzme Allah’ı gibi şeytanı” diyen Fikret’in “Tarih-i Kadim’e Zeyl” şiirini de hatırlamak doğru olacaktır kanaatindeyim.¹⁴

Fikret’in “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” diye nitelenen zihniyet, edebiyat ve eğitim dünyasında genel anlamda “Allah’ı unutmak” şeklinde anlaşılmış, yorumlanmış, tatbik edilmiştir. Zaten Tevfik Fikret de Tarih-i Kadim’e Zeyl’de “Ben ne mâ’bud ne mu’bid bilirim / Kendimi hilkate âbid bilirim/ Gökte binlerce mesâcid görürüm / Onda vicdanımı sâcid görürüm” diyerek tabiata taptığını belirtir. Şiirin devamında dininin yaşamak dini olduğunu, peygamberlere inanmayıp tabiata inandığını ve ahirete inancının da olmadığını vurgular: “Düşünüp işlemek âyinimdir / Yaşamak dini benim dinimdir / Mü’minim: Varlığa imânım var / Her kanad bir melek eyler ikrâr / Enbiyâdan yaşarım müstağni / Bir örümcek götürür Hakk’a beni / Kitabım sahn-ı tabiat kitabı / Bendedir hayr u şerrin esbâbı / Varırım böyle der-i merkade dek / Ba’s-i ukbâya mahal görmem pek”. Anlaşılan Fikret de aramış ancak Hakk’ı bulamamıştır. Bu şiirde İslam imanının tüm esaslarını reddetmektedir. Bir örümcek, onu Hakk’a götürmüyor, demek ki!

Dünyada bunca beşerî anlamda adaletsizlik, zulüm, vicdansızlık varken, insanda kontrol altında tutulması gereken gazab, şehvet ve akıl yetileri varken ‘yaşamak’ dininin kurallarını kim koymuştur? Şair, varlığa imanının olduğunu söylüyor; fakat bir harfin kâtipsiz olamayacağını bildiği hâlde varlığın yaratani hakkında niçin düşünmüyor? Peygamberlerden müstağni ise doğruyu, hakkı nasıl buluyor? Allah’a inanmayanların içine o vicdan hakemini kim koydu peki? Ahiretteki dirilişe de mahal görmüyor şair. Oysa bir mücazat ve mükâfat yeri olmazsa dünyadaki her şey anlamsızlığa, abesiyete dönüşmez mi?

Behçet Necatigil’in “Secdelerdeymiş Allah / Bulmak alınma düştü” dizeleri, Allah’ı aramak ve bulmak anlamında çok özlü bir ifadedir.¹⁵ Nurullah Çetin, Necatigil’in Allah’ı genellikle “ümit” kavramıyla birlikte düşündüğünü vurgular.¹⁶ Necatigil’in “Yakarış” şiirindeki “Allah’ım, görüyorsun, üşümüşüm / Uzatsan da sıcak kanatlarımı / Altına giriversem” biçimindeki senli-benli edâdan söz eden İbrahim Demirci, bu konuda Cenap ve Âkif’in şiirleri ile irtibat kurar: “Cenap Şehabeddin’in “Münâcât”ındaki: “Söyle ey Tanrı, dizlerin nerde?” mısraını hatırlatan, bu Tanrı’yı cisimleştirici tavır, tenzîh hassasiyetine aykırı görülebilir. Ancak bu noktada Mehmet Akif’in “Tevhid yahut Feryad” şiirindeki şu mısraları hatırlamak, durumu anlayışla

14 Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, haz., İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin, (Ankara: TDK Yayınları, 2004).

15 Behçet Necatigil, *Bütün Eserleri 4, Şiirler 4*, haz., Ali Tanyeri ve Hilmi Yavuz (İstanbul: Cem Yayınevi, 1985), 37.

16 Nurullah Çetin, Behçet Necatigil, *Hayatı, Sanatı ve Eserleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1997), 135.

karşılammıza yardımcı olabilir: “Bâkîyi beşer her ne kadar etse de tenzih / Fâniyyeti îcâbı eder kendine teşbih / Itlâka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür? / Eşbâhı görür eyler iken rûhu tasavvur!”¹⁷

Avusturyalı yönetmen Michael Haneke’in 2012 yapımı “Amour” (Aşk) filminde yaşlı adamın eşini, yaşlı kadını boğması olayı ve evdeki tanık makamında olan güvercinin ortadan kaldırılma çabası, vicdan terbiyesi ve her an gözetleme hâlinde olan ‘Yaratıcı’ hakkında insanı düşündürmektedir.

Mustafa Merter, “varoluşçuların ‘var oluş kaygısı’ (*basic existential anxiety*) dedikleri ontolojik daral kaygısı ve korkusu”ndan söz eder.¹⁸ Öteki dünyayı inkâr eden insan, elbette kaygı ve korku içine düşecektir: Bu dünya, insanlar ve diğer canlılar, tüm cansızlar, nereye akıp gitmektedir? Sahipsiz kâinatın başımıza ne getireceği belli midir? İstesek de istemesek de ölüme doğru gitmekteyiz. Peki, sonra ne olacak?

İnsan korkusuz ve sevgisiz yaşayamaz. İnsanları Allah’ı sever gibi sevmek, insanlardan Allah’tan korkar gibi hatta daha fazla korkmak, yaratılış ayarına darbe vurmaktır. (Nisa suresi 77. ayette geçen) “... içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah’tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar...” ve (Bakara 165’te geçen) “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları Allah’ı severcesine severler” ifadeleri, insanın temel duyguları konusunda herkesi uyarıyor. İşte bu çizgiye dikkat etmeyenler, elem çekiyor ve vicdanlarını asli vatanından uzaklaştırıyor. Bazıları bu elemi de hissedememektedir çünkü iptal-i his nevinden bir unutuşun içine dalmıştır.

Heinrich Böll’ün, “Bekleme” adlı piyesinde Chrantox, hamalla konuşurken Krumen’den söz eder ve “Krumen beni Allah’ı severcesine severdi” der.¹⁹ Aslında her insan, kendini ve Allah’ı vicdanen bilir. Vücut organlarının kendi iradesiyle yerli yerine yerleştirilmediğini, kâinattaki nizamın tesadüfen olamayacağını, iradesiz ve akılsız varlıkların insan için bir ortam hazırlayamayacağını vicdanen bilir. Hiçbir şeyin Allah’ı sevme derecesinde sevimeyeceğini, hiçbir şeyden Allah’tan korkma derecesinde bir güce sahip olamayacağını bilir. Bilir de gaflet, inat ve inkârla bu durumlara düşer. Vicdanen görür de aklen göremeyebilir.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur* romanında insanın ne olup olmadığı, Allah, varoluş, farklı karakterler üzerinden tartışılır.²⁰ *Huzur*’da “Sanki yüzbinlerce ruh bir ârâf’ta” (s. 136) beklemektedir. Huzur, İkinci Dünya Savaşı’ndan bir gün öncesi

17 İbrahim Demirci, “Behçet Necatigil’in Şiirlerinde Allah ve Din”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (Güz 2014): 193.

18 Mustafa Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyalarm Dili* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014).

19 Heinrich Böll, “Bekleme”, trc., Zeyyat Selimoğlu, *Tercüme Dergisi* 85 (1966): 87.

20 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur* (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1964).

İstanbul'un huzursuzluğudur. Fakat birkaç yüzyılı kapsayan ve hatta en ontolojik sorunları irdeleyen bir huzur arayışıdır. Ne oldu *Huzur*'da? Beşir Fuad'ı öldüren, Suad'ı da öldürdü. "Suad hakikaten azap çekiyor" (s. 273) idi. Peki, Suad'dan önce böyle bir azap var mıydı? "Hazin tarafı şu ki, bu cins azapları bütün dünya bir asır evvel yaşadı, bitirdi. Hegel, Nietzsche, Marx geldiler, geçtiler. Dostoyevski Suad'dan seksen sene evvel bu azabı çekti." (s. 273)

Huzur'u okurken küfrü tercih edenlerin, aslında Allah'ı inkâr etmediklerini; sıfatlarında hata ettiklerini, yaratıcıya ait özellikleri maddeye verdiklerini, bir tek Allah'ı kabul etmeyenlerin sayısız tanrıyı kabul etmek zorunda kaldıklarını; esas itibarıyla şüphe içinde yaşadıklarını çok yerde duyumsuyoruz. Çelişkiler ve çelişkiler.

Küfür ve dalâletin iki kısım olduğu muhakkaktır. Kolay olan, kolaya kaçan ilk kısmı, amelîdir ve teferruata bağlıdır; iman hükümlerini nefyetmek ve inkâr etmektir. Hakkı kabul etmemektir, bir terktir, bir ademdir, bir kabul yokluğudur. İkinci kısım ise, amelî ve fer'î değildir; itikadî ve fikrî bir hükümdür. Yalnız îmânın nefyini değil, belki îmânın zıddına gidip bir yol açmaktır. Bu ise, bâtili kabuldür, hakkın aksini ispat etmeye çalışmaktır. Bu kısım, imanın yalnız nefiy ve nakzı değil, belki imanın zıddıdır. Kabul etmemek değil ki, kolay olsun. Aksine yokluğu kabul etmektir (kabûl-ı adem). O yokluğun (ademin) kanıtlanmasıyla kabûl edilebilir. Yokluğun (ademin) ispatı elbette kolay değildir. İşte müşkülâtlı olan bu küfür ve dalâlet yolunun hakkaniyeti asla ispat edilemez. (Birinci kısımda ise sadece bir terk vardı.) Dehşetli elemelerin ve boğucu karanlıkların olduğu ürkünç bir yoldur. Birçok insan bu kadar 'elîm ve karanlıklı ve müşkülâtlı' yola nasıl düştüklerini düşündüğümüzde "İçine düşmüş bulunuyorlar, çıkamıyorlar" hakikatiyle karşılaşılıyor. Hem insanın nebati ve hayvani yetileri âkıbeti görmediklerinden ve düşünemediklerinden; ayrıca insanın lâtifelerine üstün geldiklerinden "o yoldan çıkmak istemediklerine", hazır ve geçici bir lezzetle teselli bulduklarına, acayip bir aldanmacaya düştüklerine tank oluyoruz.

Şüphe içindedir. Ölümle manen yüzleştğinde, dehşetli elemenden kurtulmak için, semavi kitapların ahirete dair ihbarlarına kulak verip bir ihtimal hissiyle teselli bulur. Sonsuz hayatta mutlu olmak için yapılması gerekenler karşısına dikilince "Belki de ahiret yoktur. Yok için neden çalışayım?" diyerek kendisini kurtarır zanner. İşte bu şüphe ortamında dünyadaki manevi cehennemden kurtulurlar.²¹

Huzur'da Suad "İçinizde Allah'a inanan var mı, bilmiyorum" (s. 266) sorusuyla bu mevzuu derinleştirirken Mümtaz'ın "Sen inanmıyor musun?" sorusuna şöyle cevap verir: "Hayır, yavrucuğum, inanmıyorum. Bu saadetten mahrumum. İmansaydım mesele değişirdi. Bilseydim ki vardır, insanlarla hiçbir devam kalmazdı. Yalnız onunla

21 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 132.

kavga ederdim. Her an her yerde yakalar, bana hesap vermeğe mecbur ederdim. Ve zannedirdim ki bana hesap vermeğe mecbur olurdu. Gel, derdim gel, yarattığın mah-lûklardan birisinin derisine bir an gir. (...) (s. 267) İhsan gülererek şöyle der Suad'a: "İyi ama, bütün bunları ancak inanan söyleyebilir. Sen pekâlâ inanıyorsun!... Hem hepimizden fazla!" Bunun üzerine Suad: "Hayır, inanmıyorum. Yalnız hakikaten inananın kafasıyla düşünüyorum" der ve ekler: "Hiçbir zaman inanmayacağım da." (s. 267)

Huzur'un birçok yerinde 'tanrılar, tanrılaşmak, tanrı adam' gibi İslam imanına aykırı ifadeler gözümüze çarpar. Örnekler: "Fakat Mümtaz artık gündelik işleriyle içindeki Tanrı düşüncesini karıştırmak istemiyordu" (s. 38), (...) Mümtaz (...) "İşlerimiz iyi gitmiyor diye, Tanrılara kızmayalım, demişti" (s. 38), "Hiçbir kabile tanrısız olmaz; biz tanrılarımızı yaratmak, yahut yeniden bulmak mecburiyetindeyiz" (s. 223), "İnsan teker teker tanrı olmaz; fakat insanlık bir gün kendisine lâıyk bir ahlak yaparsa tanrılaşabilir! Yani büyük vasıflar kazanır" (s. 262), "tanrı adam" (s. 263), "Ben insana tanrılık vasfını reddedenlerden değilim!" (s. 264)

Tanpınar, "İnsan ve Cemiyet" başlıklı yazısında da fikriyatını açıkça ortaya koyar: "İnsan düşüncesi, zaman ve mekânın yaratıcısıdır. Bütün tanrılar ondan doğar. Her şey onunla başlar ve galiba onunla biter."²²

Nevzat Tarhan'ın şu değerlendirmesine kulak verelim:

"Pagan kültürde insanlar, ihtiyaçlarına göre tanrı uydurup onlara tapardı. Korktuğu zaman korku tanrısı, merhamete ihtiyacı olduğu zaman merhamet tanrısı şeklinde kutsallaştırdığı tanrıları vardı. O tanrılar, güven sağlayıcı etki yapıyordu. Günümüzün modern insanı da bilimin getirdiği yanlış anlaşılmanın sonucunda eski tanrılarını, totemlerin yerine sebepleri koymuştur. Materyalist bilim adamları, sebepleri kutsallaştırarak onlara tapıyorlar."²³

Kâinat ve Allah münasebetinin doğru anlaşılmasının, materyalist bilim adamları, materyalist eğitim, materyalist sanat eğilimleri neticesinde esbabperestliğin yaygınlaştığı görülmektedir.

Huzur'daki karakterler arasında konuşulan sanat, felsefe, eğitim vb. meseleleri, pek çok ontolojik mevzu, genellikle rakı meclislerinde gündemdedir. İşin ilginç tarafı, klasik müziğimizin pek çok yerde çehresini göstermesidir. İslam mimarisine hayranlık, Mümtaz ve Nuran'ın gezilerinde hep karşımıza çıkar. Türbeler, camiler gezilir, gezilir. Fakat ruha dâhil olunamaz, mesela vecd içinde namaz kıldıklarına şahit olmayız. Örnekler: "Eski saraydan başlayarak camileri, medreseleri semt semt gezdiler" (s. 169), "Kocamustafapaşa'ya vardıkları zaman, epeyce yorgundular. Evvelâ caminin önündeki kahveye oturup çay içtiler. Sonra türbeyi gezdiler" (s. 171). Bir başka yerde

22 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, haz., Birol Emil (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996), 13.

23 Nevzat Tarhan, *Akıldan Kalbe Yolculuk* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), 72.

Nuran'ın, bilhassa camiye ve onun akşam saatlerindeki loşluğunu sevdiği, mermer ve yıldız süslerin arasında kilim motifi ile işlenmiş saçaklara bayıldığı anlatılmaktadır. (s. 153)

İşin ilginç tarafı Sümbül Sinan, Merkez Efendi, Dede Efendi gibi mümin şahsiyetlerin sena edilmesi fakat onların eriştikleri iman huzuruna bir türlü ulaşamamasıdır. “Bunların hepsi manevi vazifelerine inanmış, muayyen bir ruh nizamından geçmiş, nefislerini terbiye etmiş insanlardı. Onun için şahsiyetlerini ölümden ötede bile kabul ettirdiler. Sümbül Sinan öbürlerinden biraz daha başkadır.” (s. 171) Romadaki “medeniyet krizi” (s. 338) ülkemizin meselesidir yine.

Ne Mümtaz, ne İhsan, ne Nuran ve ne de Suad, o huzuru bulamamıştır. Suad ise en uç noktadadır ve bir müntehirdir. Sanki bütün meselelere sadece estetik yönden, en genel anlamıyla musiki ve resim zaviyesinden bakılmaktadır. “Nuran, avlularında ot bitmiş, damı çökük, fukara yatağı medreselere, harap Tabhane'ye, Hekimoğlu Alipaşa Camii'nin yüzük taşı biçimine hayran oldu.” (s. 170) Fakat huzura erişemedi.

M. Orhan Okay Hoca, Mehmet Kaplan'ın *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*'ndan İhsan Örü-cü'nün “Tanpınar'ı Sultan Ahmed Camii'nin dışında, tanıdıklara görünmekten çekine-rek, pencereden içeriye seyrederek ve ağlarken” gördüğünü aktarır.²⁴

Huzur'un son bölümündeki şu sahneye dikkat edelim: “Öbür kapının önünde tekrar ihtiyarların abdest alışına ve bütün avluya baktı. Bu, Yahya Kemal'in dediği gibi, cami kurulduğu günden beri görülen bir ruh çerçevesiydi. İşte bunun devam etmesi lâzımdı. “Millî olan her şey güzel ve iyidir. Ve sonuna kadar devam etmesi lâzımdır.” (s. 314) Burada ‘dinî olan’ değil, millî olan söz konusudur ve “ihtiyarların abdest alışına ve bütün avluya” bakış, Tanpınar'ın Sultan Ahmed Camii'ne bakışını ihsas etmektedir.

Mehmet Kaplan, “Bir Şairin Romanı: Huzur” adlı yazısında şu kanaatini belirtir: “Tıpkı Tanpınar'da olduğu gibi Mümtaz'da da, Tanrı'sını kaybetmiş, fakat ona daima hasret mistik bir ruh vardır.” (s. 373) “Roman, psikolojik ve metafizik planda, insanoğlunun ‘vahdet iştiağı’ ile bu ‘kesret âlemi’nde yaşarken parçalanmasından doğan ızdırapları anlatıyor.” (s. 373)²⁵

Abdurrahim Karadeniz, “Huzur'un Saz Parçaları” başlıklı yazısında Mümtaz'ın kendi kendine “İnsan denen bu saz parçası...” diye birkaç kez tekrarladığını belirterek *Huzur*'da ‘insan/toplum-müzik bağlantısı’nın dikkate değer vurgular taşıdığına işaret eder.²⁶ Ardından da ilavesine der: “Ve hayat dediğimiz çok ayrı şey...” (s. 8) Tanpınar'a göre “Bütün sanatlar musikinin peşindedir.”²⁷

24 M. Orhan Okay, “Huzur: ‘Yüzbinlerce Ruh Bir Araf’ta’”, *Hece Dergisi* 65/66/67 (2002).

25 Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987).

26 Abdurrahim Karadeniz, *İzsüren Yazı* (Ankara: Hece Yayınları, 2000).

27 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (Ankara: MEB Devlet Kitapları, 1969).

Berna Moran, “Bir Huzursuzluğun Romanı” başlıklı yazısında şöyle der: “Anladığım kadarıyla Huzur, Mümtaz’ın bir masal dünyasına benzeyen, güzelliklerle dolu cennet hayatı ile, ezilmiş insanlarla dolu, acılı gerçek dünya arasındaki huzursuzluğunu, yani bir küçük burjuva aydınının estetizmde bulduğu kişisel mutluluğu ile topluma olan sorumluluğu arasındaki bocalayışını dile getiriyor.”²⁸

Huzur’da Mümtaz’a söylenen “Şurası muhakkak ki, bir insanın hayatı bazen bir sanat eseri kadar güzel olabiliyor” (s. 113) cümlesine dikkat lazımdır. Burada Şeyh Galip ve Dede Efendi örnek olarak gösterilmektedir.

Huzur’daki “Hakikatte büyük bir eşikteydi” (s. 100) cümlesi, bizi Tanpınar’ın o büyük şiirine, edebiyatımızın en mühim şiirlerinden biri olan “Eşik” şiirine götürür. Bu şiirdeki “Bütün pınarlara koştum cevap yok” dizesi, derin bir vicdan ontolojisini yaşa(t)maktadır. *Huzur*’da karşımıza çıkan varoluş ve iman problemi Tanpınar’ın “Bursa’da Zaman” şiirinde “Bir ilah uykusu olur elbette”, Yahya Kemal’in “Vuslat” şiirinde “Bir sır gibidir az çok ilah olduğumuzdan”, yine Yahya Kemal’in “Deniz Türküsü”ndeki “Duy tabiatta biraz sen de ilah olduğunu” dizelerinde karşımıza doğrudan doğruya çıkmaktadır.

Tanpınar’ın “Ne İçindeyim Zamanın” adlı şiiri sanatçının belli bir zaman kavramından değil, ‘yekpâre geniş bir an’ ve ‘parçalanmaz akış’tan bahsetmesi, dikkate değerdir. Nurullah Çetin, bu bakış açısını Bergson’un fikirlerine ve Dehriyyûn inancına yakın bularak şunları söyler: “Bergson’a göre süre (*durée*), bütün varlık ve olaylardan önce var olan bir şeydir ve varlığı başka bir sebebe bağlı değildir, yani kendikendine kaim bir varlıktır. Süre, sonsuz, sınırsız, bölümlenemez bir zaman bütünlüğüdür. Zaman ise kesintili, bölümlenebilen ve varlığı, maddeye bağlı olan bir şeydir. Dolayısıyla hayatın, varlığın ve olayların kaynağı, belirleyeni süredir. İbn-i Râvendî’nin öncülük ettiği ve İslâm materyalistleri olarak bilinen Dehriyyûn da aşağı yukarı buna benzer bir görüşü savunurlar. Onlar da ‘dehr’ (süre)yi kutsamışlardı ve tüm varlığı sınırsız zaman olan dehr yaratmıştır, düşüncesine sahiplerdiler. Tanpınar’ın zamana yaklaşımıyla hem Bergson’un hem de Dehriyyûn’un yaklaşımları arasında bazı benzerlikler görmek mümkün.”²⁹ Demek ki Tanpınar, ‘zaman’ı değil, ‘süre’yi asıl addetmektedir.

TDV *İslâm Ansiklopedisi*’nin Dehriyye maddesinde şu ayrıntılar da göze çarpmaktadır:

“İslâm’dan önce bazı Câhiliye Arapları arasında dehriyye anlamında materyalist bir dünya görüşünün mevcut olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de, ‘Dediler ki hayat ancak yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman (dehr) helâk eder’

28 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 295.

29 Nurullah Çetin, *Şiir Tahlilleri 1* (Ankara: Öncü Kitap, 2008).

(el-Câsiye 45/24) meâlindeki âyetten anlaşılmaktadır. Âyette geçen ‘dehr’in ‘dehrî’ye dönüşmesi ise sonraki bir gelişmedir. Ancak dehrî olarak nitelendirilen felsefî düşüncelerin ana hatları itibarıyla bu âyette belirtilen dünya görüşüne uygun düşmesi, dehrî ve dehriyye terimlerinin doğmasında etkili olmuştur. (...) Şehristânî de söz konusu inanç sahiplerinin varlık veren bir tabiat, yok eden bir dehr anlayışına sahip olduklarını kaydetmektedir.”³⁰

Huzur romanı 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle biter. Bulunamayan ‘Huzur’ savaşıyla bitmiştir. 1945’e kadar devam eden bu savaşın vaziyeti, Basil Liddell Hart’ın uzun soluklu eserinin sonunda şöyle tavsif edilir: “Böylece ‘gereksiz savaş’ gereksiz yere uzatıldı ve daha milyonlarca hayat gereksiz bir şekilde feda edildi.” Yazar, İkinci Dünya Savaşı’nın gereksiz yere uzamasının “Merkezî Avrupa’yı komünist hâkimiyetine açmak suretiyle sadece Stalin’e yaradığı”nı belirtir.³¹

20. yüzyılın dünya savaşlarına, materyalist zihniyetin doğurduğu kaosa ve insanın hakkı arayışına, Peyami Safa’nın *Yalnızız* romanında da Samim’in diliyle şöylece değinilir: “Ey bahtsız! Tarihinin hiçbir devrinde kendine bu kadar yabancı, bu kadar hayran ve düşman olmadın. Laboratuvarında aradığın, incelediğin, oyduğun, dibine indiğin, sırrını deştiğin her şey arasında yalnız ruhun yok. Onu beyin hücrelerinin bir üfürüğü sanmakla başlayan müthiş gafletin, otuz yıl içinde gördüğün iki muazzam dünya harbinin kan ve gözyaşı çağlayanlarında en büyük dersi arayan gözlerine bir körlük perdesi indirdi. (...) Her sezilen derinliğin ifşa ettiklerini düşünmekten bile seni alıkoyan tabiatçı metodlarını fırlat ve bitlenmiş elbiseler gibi at.”³²

1950’de bir gazetede tefrika edilen *Yalnızız*’daki Simeranya, Samim’in ‘icad ettiği’ ütöpik bir mekândır. İdeal bir beldedir, orada saadet hâkimdir. Edebiyatta ütopya da bir arayıştır. 16. yüzyıl yazarlarından Thomas More, 1516’da *Ütopya* adlı bir eser kaleme almış, burada kendince bir yeryüzü cenneti kurmuştur.³³

1888’de Lizbon’da doğan, 1896-1905 arasında Güney Amerika’da yaşayan Fernando Pessoa, 1930’da yazdığı bir yazıda “gençlerin çoğunun Tanrı inancını yitirdiği ve bunu vaktiyle atalarının Tanrı’ya inandığı gibi, yani niye olduğunu bilmeden yaptığı bir zamanda” doğduğunu söyler; Gençlerin çoğunun “Tanrı’nın yerine insanlığı” koyduğunu belirtir ve Tanrı’yı onlar gibi büsbütün terk etmediğini ama insanlık

30 Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (Ankara: TDV Yay., 1994), 107.

31 Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, trc., Kerim Bağrıaçık, haz., Ülke Evrim Uysal (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 98.

32 Peyami Safa, *Yalnızız* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 364.

33 Thomas More, *Utopia*, trc., Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Mina Urgan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

düşüncesini de kabullenmediğini vurgular ve düşük bir ihtimal de olsa “Tanrı var olabilirdi, bu durumda ona tapmak da gerekebilirdi” diye düşünür.³⁴ Yine aynı kitapta Pessoa, Tanrı’nın var olup olmadığını bile bilmeme, Tanrı’yla asla bütünleşmeme çağrısı yapmakta, 3 Eylül 1931’deki yazısında ise bütün tanrıların, ölümden daha derin bir ölümle ölmüş olduğunu söylemektedir. Büyük bir çelişki değil mi bu? ‘Ölen tanrı’ diye bir hakikat olabilir mi?

1881’de Viyana’da doğan Stefan Zweig, 22 Şubat 1942’de Brezilya’da, Rio de Janeiro’nun Petropolis şehrindeki evinde eşi Loote ile birlikte intihar etti. Zweig, İkinci Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği kaosa dayanamayarak eşiyle birlikte ilaç alarak canına kıydı. Geride de bir veda notu bırakmıştı. Yaklaşık bir hafta önce, 14 Şubat 1942’de Rio Festivali’ni izlemeye giden karı koca, gazetelerden Nazilerin Süveyş Kanalı’na doğru yöneldiklerini haber alınca iyiden iyiye umutsuzluğa kapılmışlardı. Zweig, veda notunda “Avrupa’nın kendi kendisini yok etme”sinden duyduğu endişe ve üzüntüden söz ediyordu. Bir anlamda toplumun (Avrupa’nın) vicdanı olmuştu fakat akıbet için seçtiği bu yol elbette yanlışti. *Huzur* romanı İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bitmiş, İkinci Dünya Savaşı ise pek çok huzursuzluğu meyve vermişti. Zweig’in intiharı da bu vadideydi. Bu bağlamda sanatçı ve düşünürler arasında görülen intihar vakıaları da hatırlamak gerekir. Fransız sosyolog Emile Durkheim (1858-1917) *İntihar* adlı incelemesinde “İntiharın kurbanlarının en çoğu en eğitilmiş, en varlıklı sınıflardan kimselerdir” tespitini yapmaktadır.³⁵

Tarkovski’nin “Solaris” filminde geçen ve Bergman’a da atfedilen “İnsanlığı utanç duygusu kurtarabilir” sözü de vicdana ve Allah’a bakan bir sözdür. İnsan, kimden utanmalıdır/utanacaktır? Eğer, fitratta utanma duygusu varsa bu duyguyu insan yaradılışına kim koymuştur? Ölümden ötesini inkâr eden insan, kimden ve ne ölçüde utanabilir ki? Ve niçin utanacaktır?

Sadık Yalsızuçanlar’ın “Tahakküm” adlı öyküsü, Çayeli Lisesi’ne tayin edilen bir felsefe öğretmeninin serencamıdır.³⁶ Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Rengin Öğretmen, kolejde, sonra da fakültede okumuştur. Babası, yazlıklar inşa eden birisidir. Annesi, üniversitede psikoloji bölümünde öğretim üyesidir. Arkadaş ve fikir çevresi, Batı’ya, Batı müziği ve felsefesine, Nietzsche’ye, varoluşçuluğa yönelmiştir. “Bilimsel asalet düşkünü”, “asıklı suratlı felsefe satıcısı”, “ecnebi rüya terbiyecisi” ile çevrelenmiş bir tahakküm altındadır. Dersler başladığında sınıflarda “Antik Yunan filozoflarını sakız gibi çiğneyip” durmaktadır. İlahiyat mezunu müdür beyin evindeki sohbetten sonra

34 Fernando Pessoa, *Huzursuzluğun Kitabı*, trc., Saadet Özen (İstanbul: Can Yayınları, 2013).

35 Emile Durkheim, *İntihar (Toplumbilimsel İnceleme)*, trc., Özer Ozankaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 40.

36 Sadık Yalsızuçanlar, *Şehirleri Süsleyen Yolcu* (İstanbul: Profil Yayınları, 2015).

kalbinin varlığını iyice anlar. Ruhuna yönelmeye başlar. Fındık amelesi kadınların “Seni anlamıyoruz”, “Gözlerini denizden almamışsın!” sözlerine muhatap olur. Buradaki “anlamamak” aslında ecnebileşmenin, fitrata yabancılaşmanın bir ifadesidir. Yine kadınların “ecnebisin” diye hitap etmeleri, bu, hakikate yabancılaşmanın göstergesidir. Rengin Öğretmen, fındık işçilerinin “ruhlarındaki inceliğe” tutulmuştur. Bir gün Rize’ye giderken otobüste yanında oturan gence “karanlık”tan söz edince gencin “Işığı bilmiyorsun” demesi, bize hem küfür ve imanı hem de Allah’ın varlığı hakkındaki “ademin zıddı” hakikatini çağrıştırmaktadır. “Karanlığı hiç bilmiyorsun” sözü de aynı meselelerle ilişkilidir. Paramparça varlığıyla tünelvari bir mağaraya sürüklenmektedir. Çöl derinleştikçe kendisinden önce geçenlerin “boğulmuş cenazelerine” rastlamaktadır. Karanlık artmakta, vahşet derinleşmektedir. Ayak izlerini izlemektedir. Ayak izlerinin bittiği yerde bir zaman sesler işitmektedir. Sonra sesler de kesilmektedir. Rengin Öğretmen’in bu yolculuğunun arka planını Bediüzzaman’da şöylece bulmaktayız:

“Kendimi bir sahrâ-i azîmede görüyorum. Bütün zeminin yüzünü karanlıklı, sıkıcı ve boğucu bir bulut tabakası kaplamış. Ne nesîm var, ne ziyâ, ne âb-ı hayat –hiçbirisi bulunmuyor. Her tarafı canavarlar, muzır ve muvahhiş mahlûklarla dolu olduğunu tevehhüm ettim. Kalbime geldi ki, şu zeminin öteki tarafında ziyâ, nesîm, âb-ı hayat var. Oraya geçmek lâzım. Baktım ki, ihtiyârsız sevk olunuyorum. Zeminin içinde tünelvârî bir mağaraya sokuldum; gitgide zeminin içinde seyahat ettim. Bakıyorum ki, benden evvel o tahte’l-arz yolda çok kimseler gitmişler. Her tarafta boğulup kalmışlar. Onların ayak izlerini görüyordum. Bazılarının bir zaman seslerini işitiyordum. Sonra sesleri kesiliyordu.

Ey hayali ile benim seyahat-i hayaliyeme iştirak eden arkadaşı! O zemin, tabiattır ve felsefe-i tabiiyedir. Tünel ise ehl-i felsefenin efkârı ile hakikate yol açmak için açtıkları meslektir. Gördüğüm ayak izleri, Eflâtun ve Aristo gibi meşâhirlerindir. İşittiğim sesler, İbn-i Sina ve Farâbî gibi dâhîleridir. Evet, İbn-i Sina’nın bâzı sözlerini, kanunlarını bâzı yerlerde görüyordum; sonra bütün bütün kesiliyordu. Daha ileri gidememiş. Demek boğulmuş. Her ne ise, seni meraktan kurtarmak için hayalin altındaki hakikatin bir köşesini gösterdim. Şimdi seyahatime dönüyorum. Gitgide baktım ki, benim elimde iki şey verildi: Biri, bir elektrik; o tahte’l-arz tabiatın zulümâtını dağıtır; diğeri, bir âlet ile dahi, azîm kayalar, dağ-misâl taşlar parçalanıp bana yol açılıyor. Kulağıma denildi ki, bu elektrik ile o âlet, Kur’ân’ın hazînesinden size verilmiştir.

Her ne ise, çok zaman öylece gittim. Baktım ki, öteki tarafa çıktım. Gayet güzel bir bahar mevsiminde bulutsuz bir güneş, ruhefzâ bir nesîm, hayattar bir âb-ı leziz, her taraf şenlik içinde bir âlem gördüm. Elhamdülillâh dedim.”³⁷

37 Nursi, *Sözler*, 739.

Rengin Öğretmen'e daha sonra rüyanın ikinci yüzü de açılır. Karanlığı anladığı için ışığı anlamıştır. "Kenti anlatma, kasabayı anla!" söylemindeki bir aşka doğmaktadır. Bu maceranın arka planı da şöyledir:

"Sonra baktım ki, ben kendi kendime mâlik değilim. Birisi beni tecrübe ediyor. Yine evvelki vaziyette, o sahrâ-i azîmede, boğucu bulut altında yine ben kendimi gördüm. Daha başka bir yolda, bir sâik beni sevk ediyordu. Bu defa tahte'z-zemin değil, belki seyir ve seyahatle yeryüzünü kat'edip öteki yüze geçmek için gidiyordum. O seyahatimde öyle acâib ve garâibi görüyordum ki, tarif edilmez. Deniz bana hiddet ediyor, fırtına beni tehdit eder, Her şey bana müşkülât peydâ eder. Fakat yine Kur'ân'dan bana verilen bir vâsita-i seyahatimle geçiyordum, galebe çalıyordum. Gitgide, bakıyordum her tarafta seyyahların cenâzeleri bulunuyor; o seyahati bitirenler, binde ancak birdir.

Her ne ise, o buluttan kurtulup, zeminin öteki yüzüne geçip güzel güneşle karşılaştım. ruhezfâ nesîmi teneffüs ederek, Elhamdülillâh dedim. O cennet gibi o âlemi seyre başladım.

Sonra baktım, biri var ki, beni orada bırakmıyor. Başka yolu bana gösterecek gibi, yine beni bir anda o müthiş sahrâyâ getirdi. Baktım ki, yukarıdan inmiş aynı asansörler gibi, muhtelif tarzlarda bâzı tayyâre, bâzı otomobil, bâzı zembil gibi şeyler görünüyor. Kuvvet ve istidada göre onlara atılsa, yukarıya çekiliyor. Ben de birisine atladım. Baktım, bir dakika zarfında bulutun fevkine beni çıkardı. Gayet güzel, müzeyyen, yeşil dağların üstüne çıktım. O bulut tabakası, dağın yarısına kadar gelmemişti. En latîf bir nesîm, en leziz bir âb, en şirin bir ziyâ her tarafta görünüyor.

Baktım ki, o asansörler gibi nurânî menziller her tarafta var. Hattâ iki seyahatimde ve zeminin öteki yüzünde onları görmüştüm, anlamamıştım. Şimdi anlıyorum ki, şunlar Kur'ân-ı Hakîmin âyetlerinin cilveleridir."³⁸

Rengin Öğretmen'in, inançlarını sorgulaması ve vicdanının cezbesi, gitgide derinleşmektedir: "Fakülte anıları, zehir artığı kürsü derslerinin felsefe telkinleri, maria düşkünü verem sağnağı şair dostlarının kurduğu yabancı kaldırımlar, annesiyle babası arasında güdük bir ömrü hazırlayan pazarlama nikâh masası, Nietzsche'ye adadığı münzevi geceler, kalbini çiğ bir et gibi satılığa çıkararak kentsoylu gazeteler, tuzaklar vb."

Bütün meseleler, aslında gelip 'felsefe tahakkümü'ne dayanıyor. *Şualar*'da "ecnebî muahedelerin icbarıyla bu vatanda ehemmiyetli sarsıntılar ve felsefenin tahakkümüyle bu dindar millette ehemmiyetli tahavvüller vücuda gelmesine"³⁹ diye işaret edilen mesele, Rengin Öğretmen'in şahsında karşımıza çıkmaktadır. Rengin Öğretmen,

38 Nursi, *Sözler*, 740.

39 Bediüzzaman Said Nursi, *Şualar* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 350.

kalbinin uzandığı umarsızlıklar arasında ‘ecnebi muahedelerin icbarını’ görmektedir. Vicdanı “Kasaba değişimlerinin arkasına gizlenmiş felsefe tahakkümleri mi?” diye sormakta, o da “Evet” demektedir.

Rengin Öğretmen’in “ecnebi gaddarlar, Balkan ve İtalyan harpleri, dehşetli hasetler ve rekabetlerin çarpışması” dediği hususların açıklamasını yine Bediüzzaman’ın “Bu umumî harpleri yapan ecnebî gaddarların, hırs ve hasetle bizdeki Hürriyet inkılâbının Kur’ân lehindeki neticelerini bozmak fikriyle tebeddül-i saltanat ve Balkan ve İtalyan harpleri ve Birinci Harb-i Umumînin patlamasıyla maddî ve mânevî şerlerini, siyasî diplomatların, radyo diliyle herkesin kafalarına sihirbaz ve zehirli üflemeleyle ve mukadderat-ı beşerin düğme ve ukdelerine gizli plânlarını telkin etmeleriyle bin senelik medeniyet terakkiyatını vahşiyâne mahveden şerlerin...”⁴⁰ ifadelerinde bulmaktayız.

Rengin Öğretmen, nihayet bir hayattar şehir buluyor: “Tahakkümden uzak bir site.” Kendisini karşılayanlar, “Hayatınızı hayatlandırdınız!” diyorlar. Bu ifade de, Bediüzzaman’ın bizi “Hayatın lezzetini ve zevkini isterseniz, hayatınızı imân ile hayatlandırınız ve ferâizle zînetlendiriniz ve günahlardan çekinmekle muhâfaza ediniz”⁴¹ cümlesine götürmektedir. Tahakküm adlı öykü, bir taraftan ferdî anlamda bir hakikat, iman arayışını gözler önüne sererken diğer taraftan da sosyolojik bir çözümlemeyi, toplumsal bir eleştiriyi içinde barındırmaktadır.

Sadık Yalsızuçanlar’ın *Tahakküm*’deki kurgusunu daha iyi anlamak için yazarın şu sözlerine de kulak verelim: “Risale-i Nur, olağanüstü bir sembolik ve şiirsel dil. İnsana dolaysız ulaşan bir semboller ‘küme’si. Orada âdetâ bir röntgendeymiş gibi kendi gerçekliğini seyretme imkânım var. Her seferde, bana unuttuklarımı hatırlatan bir dile sahip. Bediüzzaman’ın bir kısmını Mesnevi’den, bir kısmını çok sevdiği ve başucundan ayırmadığı Bostan ve Gülistan’dan, bir kısmını suhuf-ı İbrahim’den alıntılıdığı hikâyeleri, olabildiğince mecazi ve şiirsel.”⁴²

Sanatın insan ile Allah arasında bir giz olduğunu söyleyen Yalsızuçanlar, aşağıdaki ifadelerinde de Allah-vicdan-sanat ilişkisine ışık tutmaktadır:

“Bu uğraşın adı sanattır. Yaratıcıya ulaşan yol üzerindeki soylusudur. İnsanla Allah arasındaki giz. La uhibbul âfilin demek için çarpar yüreğimiz. Ne denli zahirperest olduğumuzu anlar granit bir duvara çarpar, parçalanırız. Uzaya savrulan parçacıklarımız musibetlerin perdesi altına gizlenmiş manevi çiçekler gibi açılır. Çirkin sandığımız yüzün pörtlediğini, tebessüm çiçeklerinin sümbüllendiğini hayretle izleriz.

40 Nursi, *Şualar*, 349.

41 Nursi, *Sözler*, 211.

42 Sadık Yalsızuçanlar, “Çelişkilerimi Arıyor, Onların İçyüzüne Bakmak İstiyorum”, *Dergâh* 89 (Temmuz 1997).

Bu hayreti ilk yaşadığımda henüz on dokuz yaşındaydım ve Elif Gibi Yapayalnızım sözcükleri dökülmüştü dilimden. Şehirleri Süsleyen Yolcu'daki öyküleri yazarken kendimi dünyanın merkezine yönelmiş hissediyordum. Asıl gerçeğe doğru bir gedik açtığımı seziyordum. Kutsalın çekim alanındaydım ve dilimin ifade imkânlarını sonuna dek kullanma düşüncesi beni deli ediyordu. Bozulma ve dışlaşma dünyasından içe, derinlere doğru bir yolculuktaydım. Gerçek kendimle iletişim kurma isteğiyle başlangıçta bilinçsizce yani bir tür sezgiyle öyküler yazdım. Onlara bugün dönüp baktığımda her birinin daha önce yaşanmamış deneyimlerden geldiğini görüyorum. Bu yüzden her baktığımda sanki benim değilmiş gibi görünüyorlar. Çelişik ve çetrefil bir değerler dünyasında, kargaşanın ona yerinde tuhaf bir düzenin, iyi ve güzelin dile gelmiş olduğunu gösteriyorlar. Gerçeklik nedir ki... Kimilerinin varlığın mutlak özü kimilerinin mutlak varlık dediği Yaratıcı'nın varlığıdır. Gerçek budur. Asıl gerçek."⁴³

II. Sonsuzluk ve Vicdan

İnsan, farkına varsa da varmasa da sonsuzu arar. Sevdiği ve bağlandığı her şeyde bir nevi sonsuzluk tevehhüm eder. Mevcudatın çoğuyla alakadar olan insan, en câmî, en kapsamlı varlıktır. Ne zaman kaybolup gideceğini, elinden çıkacağını düşünse veya görse, derinden derine feryat eder. Bütün firaklardan gelen feryatlar, sonsuzluk aşkından gelen ağlamaların tercümanlarıdır. Eğer insanda beka tevehhümü olmazsa insan sevemez, bağlanamaz.

Bütün mevcudata karşı bir sevgi, insanın fitratında yerleşmiştir. Koca dünyayı kendi evi gibi seven insan muhabbet ettiği mevcudatın durmayıp gittiğini gördüğü için firaktan daima azap çekmektedir. O uzayıp giden hadsiz sevgi, bitimsiz bir manevi azaba yol açmaktadır. Kalbindeki bitimsiz sevgi istidadı, bâki bir güzelliğin sahibi olan Allah için verilmişken o sevgiyi fani mevcudata sarf edince kusur ediyor. Kusurunun cezasını aylık azabıyla çekiyor.

Her insan gayet şiddetli bir surette uzun bir ömür ister, bekaya âşıktır. Bu fani ömrü bâki ömre dönüştüren bir çare varsa ve manen çok uzun bir ömür hükmüne geçirmek mümkünse (var ve mümkün) insaniyeti ölmemiş her insan, o çareyi arayacaktır. Vicdan, bu hayattaki güzellikleri, güzellik numunelerini görüp yaşadıkten sonra sonsuz bir karanlığa, yarınsızlığa, ölümden sonra hiç kalkmamaya razı olamıyor.

Güzel çiçekler, güzel sözler, güzel yüzler, güzel müzikler ebediyen yok mu olacak? Sevdiklerimizle ölümden sonra bir daha görüşemeyecek miyiz? Hiç mi sevdiğimiz bir kimse, bir manzara, bir çiçek, bitki, dost, söz, ses olmadı? Sonsuzluk, bizi tâ içimizden,

43 Sadık Yalsızuçanlar, "Sanat İnsanla Allah Arasında Bir Gizdir", *Köprü* 55 (Yaz 1996).

kalbimizin derinliklerinden, sevgimizin şahdamarından yakalamıştır. İnsan, ötesizliğe ve yarınsızlığa evet diyemiyor. Bütün müziklerde, bütün şiirlerde, hayatın o anlamsız 'görünen' ayrıntılarında söylenen, aranan acaba nedir? Dünyanın hangi beldesinde, hangi kültür ortamında olursa olsun herkesin vicdanen keşfedebileceği kadar belirgin bir hakikat var.

İnsan, göz kamaştırıcı güzelliklere şahit oluyor her an, bu dünyada. Harika yaratılış, her bir canlının mükemmel dizaynı, nefes alıp vermede, kalp atışlarının düzenlenmesinde, kâinatın her an yeniden yaratılmasında, güneşin doğup batmasında, mevsimlerin tebeddülünde, sebze ve meyvelerin sıra sıra bahar vagonlarından ikram edilmesinde bir hikmet yok mu? Gelenler gidiyor, durmuyor, gençler ihtiyarlıyor, doğanlar ölüyor; bunlar nereye gidiyor? Neden geldiler? Eşyanın ötesi yok mu? Yoksa niçin bu kadar mevcudat gelsin ve anlamsızca çekip gitsin ki?

Eşik şiirinde "Rabbim bu sonsuzluk ve onun tadı" diyen Tanpınar, Çile'de "Biricik meselem sonsuza varmak" diyen Necip Fazıl, Hamd ü Sena'da "En güzel vuslatı tattırmak için mahşerde / Bize, gündüz gece, zehrettiği hicrâna şükür" diyen Faruk Nafiz ve daha pek çok şair, sonsuzluktan bahsediyor.

İnsanın şuurlu fitratı olan vicdan, sonsuzluğu arar. Kim kendi uyanık vicdanını dinlerse, "Ebed, ebed!" sesini işitir. Vicdanın bu sesini, çağırışını, cezbesini işiten herkes, hakikati yakalayabilir. Necip Fazıl Kısakürek, "Siyah Pelerinli Adam" adlı piyesinde şairi, şeytanla şöylece konuşturur: "Sen bana hiçbir şey veremezsin!... Ben Allah'ı tokluğumun değil, açlığımın şiddetinden buldum. Senin kalayladığın her kabın altında hiçlik var; hiçlik, kemiyet, köpük, sayı, cilâ, hudut... Ben sonsuzu istiyorum.! (...) Ben ölmek istiyorum."⁴⁴

Mahmut Kaplan'ın "Niçin İntihar Ettim?" adlı öyküsünün kahramanı da beka arzusunda. Materyalizmin, ruhuna cevap vermediğinden ötürü tatminsizlik kaosundadır ve intiharı seçmiştir. "İçimde bir türlü tatmin olmayan bir sevgi vardı. (...) Bir şey peşinde koşunca biraz oyalyordu beni, ama kavuşunca büyüsü kaçıyordu. Bozuluyordu sihri... Hep 'Daha yok mu, daha yok mu?' diyen bir ses yankılanırdı içimde... Daha yok mu?' (...) Ölümle her şey bitiyor muydu? Ya bendeki sonsuza uzayan arzular, sevgiler, ihtiraslar?"⁴⁵ Öykü, "Pencereden giren soğuk bir rüzgâr masanın üzerinde açık kalmış kitabın sayfalarını karıştırıyor, cevabı verilmemiş soruların karşılığını arıyordu" (s. 57) cümlesiyle biter.

Sabahattin Ali'nin "Kırlangıçlar" adlı öyküsünde, bu ses bam telinden yakalanmıştır. Birbirlerine âşık olan ve sürekli buluşan kırlangıçlar, öyküde şu duyguyu yaşarlar:

44 Necip Fazıl Kısakürek, *Siyah Pelerinli Adam* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2011), 43.

45 Mahmut Kaplan, *Benzemek Korkusu*, (Ankara, 1969), 53-54.

“Yalnız her ikisinin de içinde gizliden gizliye büyüyen bir korku vardı: Bir gün gelip ayrılmak korkusu.”⁴⁶ Dünyadaki her sevgi ve bağlanma, mülakatında kanatmakta, ayrılığında parçalamaktadır.

İsveçli yönetmen Ingmar Bergman, (1918- 2007) “Hiçlik Üzerine” başlıklı söyleşisinde Tanrı'nın var olmadığına dair içindeki hissini korkunç bir his olmadığını, kendisine bir korkusuzluk hissi verdiğini belirtir. Bergman, bir hastalığı dolayısıyla ameliyata gerek duyulduğunu, koluna yapılan iğne ile uyuşturulduğunu, tam olarak uyumadığını, altı saat boyunca bilinçsiz kaldığını, geçen zamanı hiç hissetmediğini, böylece varlık durumundan var olmama durumuna geçtiğini, bunun kendisini çok mutlu ettiğini söyleyerek bunu bir ‘var olmama’ diye tanımlıyor. Bu hissini harika olduğunu, böylece ‘varlıktan yokluğa’ geçtiğini belirterek “Ve o anda bana hiçbir şey olamaz” diyor. Buradan da inkârcı bir tutum izleyerek suçluluk ve suçsuzluk diye bir şeyin olmayacağı düşüncesine ulaşıyor. Ve: “Dışımızda bir tanrı yok, içimizde bir nevi tanrı var” neticesine geliyor.

Bergman'ın hiçlikle ilgili bu fikirleri, pek çok yönden sorunlu görünüyor:

- Öncelikle Allah'ın olmadığına dair kendisinde oluşan korkusuzluk hissi, hiç de gerçekçi değil. İnsan, Allah'tan korkmadığı ve O'na sığınmadığı takdirde her şeyden korkacaktır.

- Sahipsiz, hâmisiz bir ortamda, ölümün de muhakkak olduğu bir dünyada, her an, farklı acıların, felaketlerin yaşanabileceği bir mekânda insanın korkusuz yaşaması mümkün değildir.

- ‘Var olmama’ hâlinin imkânsızlığı ise, uykudan, uyusukluktan, uyuşturucudan sonra tekrar ‘var olmak’la zâhirdir, ayan beyandır. Adalet ve intizamın hâkim olduğu (Beşerin adaletsizliği meselenin başka vechesidir. Mahlukatin en zalimi insandır.) kâinatta ancak vicdani tüm öğelerin yok olmasıyla hiçlik/yokluk düşünülebilir.

- Eğer ölüm yokluksa insanıyeti devam eden bir insan, ölüme adım adım giderken nasıl huzurlu olabilir? Ölümle kaybedeceği kâinatı ve sevdiklerini düşünmek vesilesi ile maddi cehennemden daha yakıcı ruhi bir cehenneme düşmüş olmaz mı?

- Bir kimsenin önce ziyafet verdiği misafirlerini balkondan aşağı atarak birdenbire öldürmesi, vicdana sığar mı? Rahman'ın misafiri olup dünyaya gönderilen, beslenen, ihtiyaçları giderilen insanın hiçliğe gitmesi, vicdanen mümkün müdür?

- Güz Sonatı'ndaki anne kızın büyük hesaplaşmasındaki vicdan sorgulamalarını gösteren Bergman'ın, bütün bunları ve daha birçok inceliği hesap etmeden hiçliğe bağlanması, şaşırtıcı doğrusu.

46 Sabahattin Ali, *Bütün Öyküleri 1, Değirmen, Kağrı, Ses* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

- Her bir insan, zulüm ve haksızlıklar yaparak bu dünyadan hiçliğe geçecekse bu dünyada herhangi bir adalet, merhamet, vicdan kaygısı nasıl taşınacak? Herkesin yaptığı kötülükler yanlarına kâr kalacaksa, sonuçta narkozlu bir beden gibi hiçbir şey hissedilmeyecekse bu dünyada herhangi bir intizama, kurala ne gerek var?

- Gayb ve şahadet âleminin kavşağı, iki âlemin buluşma noktası olan vicdan, sadece basar (gözün görmesi) ile yola çıkamaz; basiret (kalbin görmesi) de gerekmektedir. Fıtrata bunlar nakşedilmiştir.⁴⁷

Bergman'ın "İçimizde bir nevi tanrı var" görüşü, hangi yönden bakılırsa bakılsın, akla, mantığa, vicdana sığmayan bir görüştür. 'İnsan'ın 'Tanrı' olmadığını, olamayacağını anlamak için hastalıklara, ölümlere, felaketlere, unutulmalara, çürümelere, ihmaller, ihtiyarlıklara bakmak yetmez mi? İnsanın her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her şeyi işiten, her şeyi gören vb. bir özelliğe sahip olması mümkün mü? Eğer 'içimizdeki tanrı' ifadesiyle insanın sonsuzluk özlemini kastediyorsa yanlış ifade ediyor.

Öyleyse "Nereden gelip nereye gidiyoruz" diye soran, sorgulayan Nâzım Hikmet için "Tanrı ellerimizdir / Tanrı yüreğimiz, aklımız"⁴⁸ diye bir yargıya varabiliyor?

Peki, Cesare Pavese'ye ne diyelim? 26 Ağustos 1950'de Torino'da, bir otel odasında uyku ilacıyla intihar eden Pavese (doğ. 1908) 31 Ekim 1946 tarihli günlüğüne yazdığı küçük diyaloglarda insanların tanrılardaki, tanrıların da insanlardaki niteliklere karşı özlem duyduklarını söylüyor.⁴⁹

Yine Pavese, *Yaşama Uğraşı*'nda 9 Mart 1946 tarihli günlüğünde "Tanrıların duyguları yoktur" (s. 263) diyor. Hangi tanrıların?

Sabahattin Kudret Aksal, "Sonsuzluk Kitabevi ya da Kuyruklu Yıldız" (s. 364) adlı kısa oyununda⁵⁰ sonsuzluğu arayan vicdanı metaforik anlamda kurgular.

Aslında Soy Yapıtlar Kitabevi'ni arayan fakat iki kızın çalıştığı Sonsuzluk Kitabevi'ne gelen adam, 'olmak ya da olmamak' kavşağındadır. Her çağdan, her türden 'soy yapıtlar' arayan adam, "Yeter ki bir bildirisi olsun! Yaşamın gizlerini çözsün yaprak yaprak, sözünü başka insanlara ulaştırsın, en yüce ateşleri yakсын yüreklerde!" diye nitelediği kitapların peşindedir. Aslında ontolojik bir arayıştır bu, sonsuzun peşindedir adam. Bütün soy yapıtlar dediği kitapları kendi kitabıymış gibi benimsemekte ve dostlarına (hatta bütün bitkilere, kuşlara, yaz günlerine, kış gecelerine, bulutlara vb.) imzalayıp armağan etmek, göndermek istemektedir. İkinci kızın "Bayım, ne

47 Çeviri Konuşmalar, "Ingmar Bergman: Hiçlik Üzerine (1970)" 15 Ekim 2019 tarihinde erişildi. www.youtube.com/watch?v=_DwcKmICzmw

48 Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 1830.

49 Cesare Pavese, *Yaşama Uğraşı*, trc., Cevat Çapan (İstanbul: e Yayınları, 1984), 274.

50 Sabahattin Kudret Aksal, "Sonsuzluk Kitabevi ya da Kuyruklu Yıldız", *Türk Dili* 214, (2000): 364.

istiyorsunuz? Derdiniz nedir sizin?” sorusuna “Sonsuzluğun kapısını açmak! Ölüm-süzler kervanının ardından girivermek oraya!” cevabını verir. Ve devamla “(...) Çok susuzum sonsuzluğa, susadım, eskiden beri, doğduğumdan bu yana çok susuzum” der. Oyundaki adamın ‘ölümsüzler, yüceler’ diye belirttiği isimler (Homeros, Sophokles, Montaigne, Kleist, Hölderlin, Goethe, Çiçero, Kierkegaard, Cervantes, Rimbaud, Keats, Byron, Victor Hugo, Musset, Erasmus vb.) ünlü edebiyat ve felsefe adamlarıdır. Onlara ‘sonsuzluk duvarını aşmış’ gözüyle bakmaktadır. Oyunun sonuna doğru, kitapları coşkuyla imzalayıp göndermeye çalışırken “Daha çok aydınlık istiyorum, daha çok aydınlık! (Yavaşça) Goethe” diyerek düşüp ölür. Bu sözler Goethe’nin de son sözleridir. Adamın ölümünden sonra gelen “Dünyamızdan çok parlak bir kuyruklu yıldız geçti” haberi de düşünce ve edebiyatın önemine, dikkat uyandırmasına dair güzel bir metafordur.

Sonsuzluk Kitabevi, insanlık tarihinin fikir ve edebiyatta derinleşmiş kimselerini oyundaki adamda müşahhaslaştıran, bir anlamda onlara eklenerek sözcülük yapan bir kişinin şahsında sonsuzluk arayışını temsil eden bir eserdir. Meşhur fikir ve edebiyat adamlarının vicdanı adına konuşan bir kimse karşımızdadır. Daha önce düşünceleri yüzünden tenkit edilip tahkire uğrayan insanları da sembolize etmektedir. Aksal, insandaki sonsuzluk arayışını böylece metaforik anlamda kurgulamış ancak insana sonsuz mutluluk kapısını açan iman penceresinden meseleye bakmamıştır. Sanat, edebiyat ve fikre hayatını adayan ancak sonsuz saadet kapısını açamayan, ölümü yokluk ve hiçlik addederek ölümlerle birlikte bütün sevdiklerinden bir daha hiç görüşmemek üzere kopan insanın firak acısı, vicdan için dayanılmaz bir acıdır.

Dünyada en küçük bir mahlûkun en küçük bir ihtiyacının imdadına koşan bir adalet ve hikmet, insan gibi en büyük bir mahlûkun bekâ gibi en büyük bir ihtiyacını ihmal edebilir mi? En büyük istimdadını ve en büyük sorusunu cevapsız bırakır mı? Hakikî adalet şu küçücük insanın, şu küçüklüğü nispetinde değil, bilakis cinayetinin büyüklüğü, mahiyetinin önemi ve vazifesinin büyüklüğü oranında mükâfat ve mücazat görmesini gerektirmektedir.

Dehşetli bir yolda, aydınlık arayan bir yolcu düşünelim. Bu yolcu, güneş ışığına gözünü kapayıp kafası içindeki hayalinin ışığına güvense, bir yıldız böceği gibi kafa fenerinin ışığıyla dehşetli yolunu tenvir etmek istese buna muvaffak olabilir mi? Vahiyle bağlarını koparmış veya vahye kılıç çekmiş filozof ve edipler elbette ki fitrata uygun tarzda gittikleri takdirde bazı hakikatleri yakalayabilirler. Fakat bunlar kısmi olabiliyor; gözleri görmeyen kimselerin file dokunmaları misalinde olduğu gibi nisbi hakikatlere ulaşabilirler.

Viktor E. Frankl (1905- 1997), varoluşsal boşluğun yirminci yüzyılın yaygın bir olgusu olduğunu vurgulayarak Avrupalı öğrencilerin yüzde 25'inde, Amerikalı öğrencilerin ise yüzde 60'ında varoluşsal boşluk görüldüğünü belirtmiştir.⁵¹

Ahmet Hamdi Tanpınar, "Antalyalı Genç Kıza Mektup"taki "Siirt'te uzak dağlara akşam saatlerinde çöken yalnızlığı ve yıldızlı geceleri tanıdım. Yazları çok sıcak olan bu memlekette damlarda yatardık. Yıldızlı gece beni büyülerdi sanki. Sonsuzluk dalga dalga vücudumu doldururdu" ifadelerinde kâinattan sonsuzluğa uzanan bir yol peşindedir. Sanatçı, "Şiir ve Sonsuzluk"⁵² başlıklı yazısında sanat ve sonsuzluk ilişkisini işler. Tanpınar, bu metinde musiki gibi en güzel ve en asil onlarının bizi sonsuzlukla karşılaştırdığı anlar olduğunu belirtir. Bunun için "pek istisnai bir yaradılış ve tükenmez bir sabır" gerekir. Ona göre, denizle insan arasındaki baş döndürücü uygunluğu bulan ilk şair, Baudelaire'dir. Baudelaire'in "Hür adam denizi daima seveceksin" diye başlayan şiirini "bu iki sonsuzluğun" en "surnaturel" anlamında göz göze geldiği esrarlı bir âlem olarak niteler. Yahya Kemal'i de "sonsuzluğu ruhumuzun bir aynası yapan ilk şairimiz" olarak vasıflandırır. Burada Tanpınar'ın ruhun ebediliği ile sonsuzluk arasında bağlantı kurması güzeldir ancak yazarın haşır hakikatini gündem dışı tuttuğu görülmektedir. Aynı metinde sanat yoluyla ebediyete ulaşmanın zorluğunu şu cümleyle de işaretler: "Heyhat! Ebediyete Alemdağı'na seyrana gidilir gibi gidilmiyor."

Yine Tanpınar'a göre, Yahya Kemal'in "Açık Deniz" ve "Deniz" şiirleri, sonsuzluk endişesinin mahsulüdür. "Denizi bulmak ve görmek, basit ve geçici heyecanların yerine müsavisi ancak ölüm olan bir kâinatın yani sonsuzluğun şiirini aramak şüphesiz ki bir kıymettir" diyen sanatçı, sanatçının asıl vazifesinin "ruhun bu kısa şimşeklenme anını göze, kulağa ve her türlü duyguya hitap eder bir şekilde tercüme" etmek olduğunu söyler. Burada kastettiği mükemmel sanattır. Aynı yazıdaki "Ebediyete Deniz ve Açık Deniz gibi iki geniş selam gönderdikten sonra ölüm zararsız bir şaka hâline girebilir" diyen yazar, sanatçı için güzel/mükemmel eser bırakmanın onu sonsuzluğa ulaştıracağı kanaatindedir fakat uhrevi bir vurgu yapmaktan da uzak durur. Bir başka yazısında da sanatın ölümden sonraki hayat⁵³ olduğunu söyler.

Tanpınar, "İnsan ve Cemiyet"⁵⁴ başlıklı yazısında cemiyet fikri işe karışınca 'kader trajedisi'nin azaldığını, çünkü cemiyet için fertte olduğu gibi ölüm olmadığını savunur. Ona göre cemiyet hayatı, "topluluk için olduğu gibi, fert için de ölüm düşüncesini yener." Fert için "Bir bitiş, bir son olan ölüm, çok defa cemiyette bir başlangıçtır. Hakiki fert için ölüm hiçliktir. Hiçliğin vasfı olamaz."

51 Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, trc., Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2019).

52 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977).

53 Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 15.

54 Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 14-15.

Albert Camus'nün *Yabancı* romanında Cezayir'de küçük bir memur olan Mersault, annesi ile bakım evinde yaşamaktadır. Annesi ölünce cenazeye gitmiş fakat bu ölüm karşısında duygusuz ve tepkisiz kalarak hafta sonunu sevgilisi Marie ile geçirmiştir. Mersault, bir gün komşusu Raymond'u birtakım kimselerden korumak için onlardan birini öldürür. Mahkemeye çıkınca farklı fikirleri ve vicdani sorgulamaları tezahür eder.

Burada konumuzla ilgili olan hususlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Cezaevi-nin papazı, Mersault'a "Şu hâlde hiçbir umudunuz yok mu? Tümünüyle ölüp gideceğiniz düşüncesini mi taşıyorsunuz?"⁵⁵ (s. 111) dediğinde Mersault "Evet" cevabını verir. Birtakım diyaloglardan sonra papaz, Tanrı'dan söz etmek ister fakat Mersault Tanrı ile vakit "kaybetmek" istememektedir. Dua etmek isteyen papaza küfür eder ve "Dua filan etmemesini, yok olmaktansa, yanmanın daha iyi olduğunu" (s. 114) söyler.

Yabancı'da ayrıca dünyanın, hayatın absürd, boş, saçma olduğu düşüncesi işlenir. "Geçirmiş olduğu saçma, boş yaşam" (s. 115) konusunda düşünen Mersault kendi kendine şöylece konuşur: "Başkalarının ölümü, bir ananın sevgisi neme gerekti benim? Onun tanrısından, seçilen kaderlerden bana neydi?" (s. 115)

Güray Süngü'nün *Kış Bahçesi*⁵⁶ adlı romanı da ene-zerre bağlamında bir arayışın, sonsuzluğa duyulan özlemin, özellikle de ontolojik sorgulamanın romanıdır. Bir genç kızın, Derya'nın, kendisini ebedileştirmek adına, bir yazarın, üç roman yayımlamış Aziz Çalışkan'ın hayatına girmesi, eserin omurgasını teşkil ediyor. Aziz, sıra dışı denilebilecek bir hayatın kahramanı. Uzun seneler sonra annesi olarak bildiği kişinin teyzesi, babası olarak bildiği kişinin de eniştesi olduğunu öğreniyor. Eve ara sıra gelen, sarhoş eniştenin de gerçek babası olduğunu. Derya da ismiyle müsemma bir genç kızdır. Duygularını kâğıda dökemeyen Derya, sonsuza kalmak, iz bırakmak için Aziz'in hayatına girmek istemektedir. Hayatın anlamı, aslında sonsuza varmakla eş değerdir; çünkü her insan kıymetli bir sözünü ve fiilini bâkileştirmek için kitabet ve şiir, hattâ sinema ile onun kaydına çalışır. O duyguların, eylemlerin, sözlerin sonsuz meyveleri bulunsa, bu ölümsüzleştirme vakıasına daha ziyade önem verilir. Bütün mesele kaybolmak, unutulmak davasıdır: "...Unutularak kaybolacak olmak düşüncesi beni mahvediyor." (s. 234) *Kış Bahçesi*, yazarlık, yazmak, yaratmak, ene, rububiyet-ubudiyet kavramlarını derinliğine irdeleme çabasında bir roman. "Bir Adam Yaratmak" piyesinin Hüsrev'ini hatırlatmaktadır: "İnsanlar, genellikle tanrılığa oynama hevesine sahiptirler zira." (s. 234)

Kış Bahçesi, bilinç tüketmek (s. 53), caddelerin bazı insanları yutup öğütmesi, sonra da başka bir yerlerde kusması (s. 57), futbol 'zindanı' (s. 34, 103), nihilizm

55 Albert Camus, *Yabancı*, trc., Samih Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 1984).

56 Güray Süngü, *Kış Bahçesi* (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2011).

‘cılığnlığı’ (s. 96), insanların küçük hesapları (s. 111), insanın kendi kendini fırlattığı ‘manasızlık evreni’ (s. 112), insanların içinin ‘kupkuru, çorak, bozkır gibi’ olması (s. 114) gibi vurgularla günümüz insanının ruhunda dolaşiyor. “Nereye gidelim? Kendimize, ne bileyim, kendi hayatımıza, evimize, sahile” (s. 70), “İnsanın mimari estetik araması için ruhunun şiirle, romanla, müzikle yontulmuş olması gerekir” (s. 108) gibi söylemleriyle de dikkat çekerek bizi kendimize, içimizdeki o güzellik şehrine davet etmektedir. Bu arada karşımıza Harun’un intiharı çıkmaktadır. Harun’a kitaplar iki şey öğretmişti: var olduğunu ve yalnız olduğunu. Bu sözler, insandaki lâtifelerin yerli yerinde kullanılmamasının acı neticesi ve itirafıdır.

Sonsuzluk ve vicdan bahsinde unutulmaması gereken bir metin de, Guy de Maupassant’ın “Mezar” adlı öyküsüdür. Bu öyküdeki avukat Courbataille, sevdiği kadının bir hastalıktan dolayı genç yaşta ölümü karşısında çok sarsılmış ve onu bir kez daha görebilmek için mezarını açmaya karar vermişti. Genç kadının cesedini mezardan çıkarırken de mezarlık bekçisi tarafından yakalanan Courbataille, mahkemede, bu olayın sebebinin şöyle anlatır: “Ölünce duyduğum o şiddetli ümitsizlik öylesine sersemletirdi ki, artık düşünemiyordum. (...) O zaman aklıma şu sabit fikir takıldı: Onu bir daha göremeyeceğim. Bütün bir gün bunu düşününce cinnet geçiriyor insan! Düşününüz! Dünya yüzünde ona benzer bir ikincisi olmayan bir varlık, taptığınız bir varlık var. (...) Ve bu varlık birden kayboluyor! Sadece sizin bakımınızdan kaybolmuyor, ebediyen yok oluyor. Öldü. Bu kelimeyi anlıyor musunuz? Hiç, hiç, hiçbir zaman, hiçbir yerde bu varlık olmayacak artık. (...) Yirmi yıl var oldu, daha fazla değil ve ebediyen, ebediyen, ebediyen yok oldu!”⁵⁷

Sonsuzluk ve vicdan ilişkisini sanat ve felsefe bağlamında derinlemesine işleyen metinlerden birisi de Sezai Karakoç’un “Ölümden Sonra Kalkış”ıdır.⁵⁸ Bu derinlikli yazının özellikle ilk dört bölümündeki Camus, Sartre, Malraux, Nietzsche, Dostoyevski ve Tolstoy gibi yazarların; ayrıca Batı medeniyetinin sonsuzluğa dair arayış ve çaresizlikleri tahlil edilmiştir. Yunan medeniyetinin öte dünyasının cennetsiz bir ahiret, Hristiyanlığının cehennemsiz ahiret, Rönesans sonrası Batı medeniyetinin ise bu ikisini de atarak ahiret, öteki dünya kavramıyla ilişkisini keserek bir nevi dünya uygarlığı olduğunu (s. 124) belirten Karakoç, inanan insanın, kendini kör akışta saymadığını, şuurla düzenlenmiş bir zaman içinde (s. 112) olduğunu vurgulamaktadır.

Sezai Karakoç, bu önemli yazıda Tolstoy’un ölümden sonrası için değil, dünyadaki zaman için kurtuluş ve diriliş üzerinde durduğunu; Dostoyevski’nin dirilişi dünya içi bir anlamda kullandığını ve ona göre Rus ırkının Mesih rolünü oynayacağını; psikanalistlerin cennet ve cehennem şuuraltında aradıklarını; Marx’ın kıyametin kopuşunu

57 Guy de Maupassant, *Dünya Edebiyatından Seçmeler*, Mezar (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977).

58 Sezai Karakoç, *Ruhun Dirilişi* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2015).

bir nevi kapitalizmin sonu, ebedî mutluluğa kavuşmayı da proletaryanın zaferi gibi yorumladığını belirterek şu yorumu yapmaktadır: “Din kavramları ve inanışları böylece ad, önem, anlam ve görev değiştirilerek kurulan bu sistemlere veya sanat eserlerine girmektedir.”⁵⁹

III. Vicdan Sorgulaması ve Azabı

Vicdan, diğer bir yönüyle sorgulama, pişmanlık ve azabı içermektedir. İnsan, kötülük, haksızlık yaptığında onu içten içe rahatsız eden şeye vicdan azabı (pişmanlık) diyoruz. Dilimizde insafsız anlamında kullanılan vicdansız kelimesine de dikkat edelim. Vicdani sorgulama, insaf ve adalet terazisi bağlamında toplum problemlerine de yönelik olabilir.

İçkanama da vicdanla ilgilidir. Hüseyin Su'nun *İçkanama*'daki öykülerinde de toplumsal vicdana mal olmuş acıların, sanatçı tarafından belîğ biçimde ifade edildiğini görürüz. “Yemen Treni Gözlerinden” adlı öyküyü okurken “koro hâlinde küfürler, hakaretler, yumruklar ve tekmelerle”⁶⁰ yapılan işkencenin kime karşı yapılırsa yapılsın, insanlık dışı bir olay olduğunu ‘vicdanımız’la anlarız. Herhangi bir zaman, ülke, mekân ve belirli bir ideoloji vurgusu yapılmayan bu öyküde, işkence, hakaret, küfür ve tahkire maruz kalan ‘insan’ın hâlleri tasvir edilmiş, psikolojik durumları tahlil edilmiştir. Bu öyküyü okuyan her vicdan sahibinden, ‘işkenceye maruz kalmaktan ve işkence etmekten’ şiddetle kaçınması beklenir. Necip Fazıl Kısakürek’in “Reis Bey” adlı piyesi tam bir vicdan tutanağıdır. Bir cinayete kurban giden yaşlı bir kadının oğlunu yanlış verdiği kararla idama gönderen Reis Bey, cinayetin gerçek faili ortaya çıkınca görevinden istifa eder. Artık “Üzerimde hakkı olmayan tek insan göremiyorum”⁶¹ diyen Reis Bey, çok derin vicdani muhasebelere dalar. Sabahlara kadar uyuyamaz, ağladıkça anlamaktadır.

Güray Süngü, “Dil Yarısı”⁶² adlı öyküsünde ülkemizdeki harf devriminin etkilerini Mustafa Efendi karakteriyle vicdani anlamda sorgular. Öykünün diğer iki kahramanı Dimitri ve Kitano, kendi alfabeleriyle eğitim vermeye devam ederken ‘ömrünün elli yılını ilime adayan’ Mustafa Efendi ‘sekiz yaşındaki öğretmeni’nden ders alır duruma gelmiştir. Dimitri ve Kitano, talebelerine ‘günaydın’ derken, Mustafa Efendi ‘kendisini kürsüden izleyen çocuğun günaydın demesini’ beklemektedir. Mustafa Efendi, sınıftaki ‘ihtiyar yaşlılarıyla’ kürsüdeki çocuktan ders dinlemektedir. Alfabenin z harfine geçebilir de bahar gelmeden okumayı sökebilirse, ‘ihtiyar çınarın yakasına belki

59 Karakoç, *Ruhun Dirilişi*, 123.

60 Hüseyin Su, *İçkanama* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 35.

61 Necip Fazıl Kısakürek, *Reis Bey* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2018), 74.

62 Güray Süngü, *Vicdan Sızlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016).

kırmızı kurdela bile takacak'tır sekiz yaşındaki öğretmen. Bir anlamda toplumun vicdanı olan Mustafa Efendi, bir gecede okumaz yazmaz durumuna düşen pek çok hocanın, muallimin, âlimin ve diğer insanlarımızın acısını çarpıcı bir kurgunun içinde temsil etmektedir.

“Her doğumla yeni bir vicdan doğar”⁶³ diyen Zweig'in *Castellio Calvin'e Karşı* adlı monografisinde zorbalığa karşı vicdan olgusu işlenmektedir. Eserde Avrupa'daki ara-yışlar, inanç mücadeleleri, fitratın diktatörlüğe tepkisi, uzun uzadıya tahlil edilir. Fit-raten mükerrem olan insan, hakkı aramakta fakat her zaman hakkı bulamamaktadır. İnanç mücadeleleri sırasında Serveto, 27 Ekim 1553'te yakılarak öldürülür. Zweig'in tasvir ettiği bu sahneleri okurken vicdanımıza hissettiklerini soralım: “Serveto, 27 Ekim sabahı saat on birde, çürümüş elbiseleri içinde zindandan çıkarılır. Işığa aşina-lığını yitiren gözleriyle uzun zaman sonra ilk defa, sonsuzluktan önce son kez gökyü-züne bakar. Mahkûm; karmakarışık sakallarıyla, kir pas içinde, bir deri bir kemik, zin-cirlere bağlı olduğu hâlde öne doğru sendeler. (...) Odunlar kazığın etrafına toplanmış, Serveto'nun kazığa bağlanacağı zincirler şakırdamaya başlamış, cellât mahkûmun el-lerini bağlamıştır. (...) Yapılacak tek şey kalmıştır geriye; odun yığını tutuşturmak. Cinayet başlamıştır. Alevler dört bir yandan yükselirken canı yanan adam, öylesine dehşetli bir çığlık atar ki toplanan halk, bir ânda ürkerek kaçar. Ateş ve duman, acılar içinde kıvranan bedenini kısa sürede ele geçirir, diri bedenini yavaş yavaş kemiren alevlerin arasından tarif edilemez işkenceler içindeki insanın ıstıraplı tiz çığlıkları aralıksız, gitgide daha keskin bir şekilde duyulur. (...)”⁶⁴

Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanı da⁶⁵ bir dönemin vicdanı olmuş eserlerdendir. Miyasoğlu, eser için “*Kaybolmuş Günler* adlı romanım, Beşir Gü-ner'in notlarıyla bir neslin, 68 Kuşağı adıyla bilinen ve çoğu yanlış yönlendirilmiş bir gençliğin bazı kesimlerine sözcü olabilecek bir şuurla yazılmıştır”⁶⁶ der. *Kaybolmuş Günler*'i okurken altı yüzyıl hükmünü sürdüren ve kaybolan, izleri silinmeye çalışılan büyük bir medeniyeti, “sürekli devrim zihniyetiyle bu memlekette çökertilen müesse-selerin yokluğunu, bunların yerine yenilerinin tesis edilemeyişinin acısını”⁶⁷ hissede-riz. *Kaybolmuş Günler* romanının başında Beşir Güner'le yazarın ‘sözde’ görüşmeleri vardır. Beşir Güner'in “Kedi Günlüğü” adını verdiği notlar, yazara verilir. Yazar da bu notlardan “bir neslin sayıklamaları” olarak bunları romanlaştırır. Bu sayıklamalar, toplumun, yitip gitmiş bir gençliğin, bir bunalımın vicdan ürpertileridir.

63 Stefan Zweig, *Castellio Calvin'e Karşı ya da Zorbalığa Karşı Bir Vicdan*, trc., Emir Ezer (Ankara: Pruva Yayınları, 2019), 210.

64 Zweig, *Castellio Calvin'e Karşı ya da Zorbalığa Karşı Bir Vicdan*, 122-124.

65 Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998).

66 Mustafa Miyasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 152.

67 Mustafa Miyasoğlu, *Bir Aşk Hikâyesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995), 157.

Peyami Safa'nın *Yalnızız*⁶⁸ romanındaki Meral, son notunda "İntihar ediyorum. Kendi kendimden nefretimin çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada yalnızım" (s. 329) diyerek bir vicdan sorgulaması da yapmaktadır. Yine "İntihar ediyorum. Yahut sizi size bırakıyorum" (s. 329) ifadesiyle insanın 'ıslah edemediği' bir kâinattan, insanın gücünün yetmemesinden söz ediyor.

Nietzsche'nin *Trajedinin Doğumu* metnine gönderme yapılan sahnede ise mesele ontolojik anlamda sorgulanarak felsefenin böyle acı bir olayı, yanarak ölen Meral'i yorumlamaktaki yetersizliğine vurgu yapılır: "Anlamıyorum. 'Trajik insanlar olmak cesaretini taşıyınız, çünkü böyle kurtulacaksınız.' Neron gibi mi? Gözümün içini dolduran alevler önünde? (...) Felsefenin hayalleri gerçeğin şu dehşet anı karşısında ne kadar sefil!" (s. 346) Zaten romanı üçüncü bölümünün dördüncü kısmının başında Nietzsche'den (*Trajedinin Doğumu*) yapılan alıntıda şöyle denmektedir: "Evet, dostlarım, benimle beraber Diyonizosvari bir hayata ve trajedinin doğumuna inanınız. (...) Trajik insanlar olmak cesaretini taşıyınız, çünkü böyle kurtulacaksınız." Bu arada Diyonizos'un Yunan mitolojisinde şarap, coşkunluk ve bağbozumu tanrısı olarak yer aldığını hatırlayalım.

Yalnızız'da Samim'in şahsında 19. yüzyıl edebiyatındaki yalnızlık temasına da gönderme yapılır: "Yalnızım, evet, herkes yalnızdır, yalnızız. Bunun geçen asırdaki edebiyatı çok zengin." (s. 347) Hatta bu temanın unutulduğu fakat unutulmasının hâllendiğini göstermediği vurgulanır.

Shakespeare'in *Hamlet* piyesinin⁶⁹ Beşinci Perde'sinde bir mezarlık sahnesi vardır. İki soytarının, ellerinde kazma küreklerle mezarlığa girişi ve kazı sırasında rastladıkları kafatasları ile ilgili yorumları, insanlık adına bir vicdan muhasebesi bağlamında dır: "Bir zamanlar şu kafatasının bir dili vardı, şarkı da söyleyebilirdi. (...) Belki de şimdi bu eşek herifin teptiği, vaktiyle Tanrı'yı bile atlamaya kalkan bir dalaverecinin kafasıdır; olmaz mı?" (s. 11) (...) "Yahut 'Gün aydın efendimiz? Nasılsınız şeker efendimiz?' diyebilen bir saray adamının da olabilir. Yahut kendisine versin diye içi giderek, falan beyin atını metheden filân bey de olması mümkündür." (s. 11) *Hamlet*'in bu sahnesinde yer alan başka yorumlar da vardır. Bütün bu yorumlar, aslında insan zaaflarının vicdani sorgulamalarıdır. İnsanların dalavereci, menfaatçi, riyakâr vb. olmalarını sanatçı, böylece ele almaktadır.

Arif Ay'ın *Dosyalar* kitabındaki (İlk baskısı müstakil olarak 1980'de yapılmıştır) şiirleri, toplumumuzun ve İslam dünyasının Batılılaşma sürecinde yaşadığı sorunları, acıları işlemektedir. *Dosyalar*'da tam bir direniş ve iç kanamasına şahit oluruz. Binbir

68 Safa, *Yalnızız*.

69 W. Shakespeare, *Hamlet*, trc., Orhan Burian (İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989).

Pusu, Kıyım, Bindokuzyüzyirmialtı, Baskın, Kutlu Düş, Erzurum, Rize, Maraş, Bediüzzaman, Duruşma, Karar gibi başlıklarla karşımıza çıkan *Dosyalar*, bizi İskilipli Atıf Hoca'nın gördüğü kutlu rüyaya, 'sevdanın fetretinden' 'derinlerde' akan Bediüzzaman'ın 'dura dura' söylenen sözlerine, 'ceylanı vurulmuş dağ'lara götürür.'⁷⁰

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban* romanında Anadolu'daki birtakım olumsuzlukları saydıktan sonra kendisini de sorgulama makamında Türk aydınına şöyle seslenir: "Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? (...) Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın."⁷¹

Mustafa Kutlu, *Ya Tahammül Ya Sefer* (ilk baskısı 1997) adlı kitabında memleket davası için bir araya gelen (Yunus, Ayhan vb.) kimselerin mevki, makam ve zenginlikle nasıl yozlaştıklarını, diğer taraftan fakir kalıp samimiyetini koruyan kunduracı Kerim gibi kimselerin de hâlâ toplumda var olduğunu çok güzel biçimde hikâyeye eder. Yazar, toplumun vicdanını sanatına, bu hikâyeler zincirine nakış nakış işlemiştir. İçi acıyan, hesaplaşan, vicdan muhasebesi yapan yazarı, özellikle İlhan karakteriyle toplumsal sızının içinde buluruz. Eserde yalnız bırakılmış Murat Ağabey de elbette unutulmaz kahramanlardandır. "Davamız hayata uymak değil, hayatımızı Hakk'a uydurmaktır" cümlesi, hafızalarımıza nakşolunan sözlerdendir.⁷²

Franz Kafka'nın *Değişim* adlı eseri, bir sabah uyandığında kendini bir böcek olarak bulan Gregor Samsa'nın hikâyesidir. Yazar, bu eserde aile ortamındaki veya toplumsal hayattaki insan ilişkilerini sorgulamıştır. Nabokov'un Kafka'nın *Değişim*'ine dair yaptığı "Gregor böcek kılığında bir insanogludur; ailesi ise insan kılığında böcekler" yorumu güzeldir.⁷³ Yine Nabokov "Gregor'un ailesi onun asalaklarıdır; onu sömürür; içten içe kemirirler"⁷⁴ der.

Osman Çeviksoy, "Sana Seni Anlatmak" adlı hikâyesinde cemiyetimizde yaralanan, kaybolan bazı değerleri hikâyeye eder. Kahraman anlatıcı, bir ramazan bayramında ziyaret ettiği köyünde annesi ve kız kardeşini ziyaretten dolayı mutlu olur fakat köydeki olumsuz değişimler, güzel geleneklerin unutulmuşu, onun vicdanını sızlatır. Bayram namazı çıkışı, eskisi gibi değildir: "Yeni caminin bayramlaşmaya müsait geniş avlusuna rağmen, üç beş kişi dışında kimse kimseyle bayramlaşmadı. Kimse kimsenin koluna girip 'İlle bayram yemeğini bizde yiyeceğiz.' diye kendi evine doğru çevirmedi. Herkes kendi evine yürüdü. Fakir, fakirhanesine; zengin, zenginhanesine." Anlatıcı, hikâyenin

70 Arif Ay, *Güne Doğan Koşu* (Ankara: Hece Yayınları, 2006).

71 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 100.

72 Mustafa Kutlu, *Ya Tahammül Ya Sefer* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013).

73 Vladimir Nabokov, *Edebiyat Dersleri*, trc., Fatih Özgüven ve Nihal Akbulut (İstanbul: Ada Yayınları, 1988), 158.

74 Nabokov, *Edebiyat Dersleri*, 132.

sonunda, gelenekten, değerlerden kopuşun hüznü içinde iyice mahzundur: “Köy bıraktığın gibi kalmamıştı. Köylü bıraktığın köylü değildi. Yeni cami, yeni cemaat, yeni binalar, yeni çocuklar, elektrik, Marianna, gölgelerin gücü, şeker yerine sigara... Soğan kabuğuyla boyanmış yumurtalarını yarıştıran, sonra da tokuşturan çocuklar yoktu. Öğleye kadar bayramlaşmayı bitirip, öğleden sonra büyük cevize dev salıncak kurarak eğlenen gençler yoktu.”⁷⁵

Sezai Karakoç’un “Ziyaret” adlı hikâyesinde kendilerine vaktinden önce dirilme izni verilen ‘birkaç ölü’ aslında bizim içimizdeki vicdanı temsil eder. Alegorik bir hikâye olma özelliği taşıyan Ziyaret’te, sanatçı nefis bir toplum eleştirisi yapmıştır. Bu birkaç ölünün mezarlığı ‘Dağ’ın ‘yamac’ındadır. İnsanlar Dağ’ı terk edip ‘aşağı’ inmiştir. Yükseliş adına yaşanan düşüşler söz konusudur. Kahveler, ‘sır aşırma evleri’ne dönüşmüştür. Kulağa çarpan kelimeler, dünyevileşmenin, içsizleşmenin göstergesidir. Kasabada tek bir cami vardır ve burası ‘ölü bir sessizlik içinde’dir, kapkaranlıktır. Kasabada hiçbir güzellik tespit edemeyen ölüler, asıl ölülerin bunlar olduklarına hükmederler; çünkü kasabadakiler ölümün anlamından uzaklaşmışlardır. Ziyaret hikâyesinde vicdanı temsil eden birkaç ölü, toplumdaki sorunların, asaletsizliğin, tuğyan ve çürümüşlüğü, ıssızlık ve tevahhuşun ıstırabını hisseden hakiki dirilerdir.⁷⁶

Ben Beyrut adlı deneme kitabında⁷⁷ sık sık “Ben Beyrut” diyerek âdeta şehrin vicdanı olan Nizar Kabbani, Beyrut’ta yaşanan iç savaşların, kan ve gözyaşının, ıstıraha boğduğu insanların sözcüsü olur. Bağımsızlığını kazandığı 1943’ten bu yana Beyrut, Kabbani’nin diliyle âdeta günlüklerini muhalif, direnişçi bir söylemle ve bir şair duyarlılığıyla yazmaktadır. “Ben Beyrut. Yüzüklerini, bileziklerini, gerdanlıklarını suda yitiren su kraliçesi... Ben Akdeniz’in ayak altına düşen incisi...” (s. 16), “Ben Beyrut... Ateş suyuyla yakılmadan, bıçaklarla kazınmadan önceki eski yüzümü tanıyor musunuz?” (s. 22), “Sonra kül devri geldi... Haydutların, kan dökücülerin devri. Asalakların, anarşistlerin devri. Çılgınlığın ve çılgınların devri” (s. 23) gibi ifadelerle Kabbani, Beyrut’ta yaşanan haksızlıklarla, acılarla yüzleşmektedir.

İnsan, insanlık yönüyle başkasının elemiyle müteallim olur, hadsiz derecede üzülür. Hakiki mecrasından uzaklaşan vicdan, tehlikeli bir yoldadır. Fakat bu tehlikeli yolda da iki ihtimal söz konusudur. Allah’ı tanımayan/unutan insan için yeryüzünde, adım başında çaresiz, âciz bir kimse bulunur. Zalimler hücum edip malını, eşyasını gasp ederek kulübeciğini harap ediyorlar. Bazen de yaralıyorlar. Öyle bir tarzda ki, acınacak hâline semâ ağıyor. Nereye bakılsa, her yer, her şey böyle gidiyor. O yolda zalimlerin gürültüleri işitilmekte, mazlumların ağlamakta, umumî bir matem o yolu

75 Osman Çeviksoy, *Sana Seni Anlatmak* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999).

76 Sezai Karakoç, *Hikâyeler 1, Meydan Ortaya Çıktığında* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005).

77 Nizar Kabbani, *Ben Beyrut*, trc., İbrahim Demirci (Ankara: Hece Yayınları, 1999).

kaplamaktadır. Bediüzzaman uyarıyor: Vicdan bu derece teellüme tahammül edemez, diyor. Ve çok önemli bir tespit yapıyor: “O yolda giden iki şeyden birisine mecbur olur: Ya insaniyetten tecerrüt edip ve nihayetsiz vahşeti iltizam ederek öyle bir kalbi taşıyacak ki, kendi selâmetiyle beraber umumun helâketi onu müteessir etmesin; veyahut kalb ve aklın muktezasını iptal etsin.”⁷⁸

Şimdi hakikat mecrasından sapsmış vicdan ne yapsın? Vicdan Allah’ı unutmaz fakat akıl görmeyebilir, unutabilir. Allah’ı kabul etmeyen insan, son tahlilde iki seçenikle karşı karşıya geliyor: İnsanın insaniyetten tecerrüt edip nihayetsiz vahşeti iltizam ederek (gerekli sayarak, üzerine alarak) kendi selâmetiyle beraber umumun helâketini kabullenmesi, bunca ıssızlığın, yokluğun, hiçliğe gidişin, kendisini müteessir etmesi mümkün müdür? Bazen mümkündür.

Veya akıl, Allah’ı görmeyince insan, iptal-i his hizmeti gören cazibedar oyuncaklar ve uyutucu hevesat ve fantaziyeler bulacak, bulmaya çalışacak; iptal-i his denilen manevi sarhoşluğa başvuracak. (Maddi sarhoşluk da manevi sarhoşluğun bir parçası olarak kabul edilebilir.) Başka çaresi yok ki!

Kendi kurtuluşuyla yetinip umumun helâketini kabullenme üzerinde düşünelim. Söz gelimi bazı insanların ‘Sen çalış, ben yiyeyim!’ veya ‘Ben tok olayım da başkası açlıktan ölsün, bana ne!’ gibi zihniyetler taşıdığına şahit olmaktayız. Belki de birçok kimsede derece derece bu anlayışa rastlanılabilir.

Mearic suresine bakalım: “Dost dostunun hâlini sormaz olur”, “Halbuki birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın!”⁷⁹ Bu ayetlerde “Kendi selâmetiyle beraber umumun helâketi onu müteessir etmesin” zihniyetini çok açık biçimde görmekteyiz.

İnsan, “resmigeçit tarzında bir ulvi bayram” yeri olan bu güzel dünyaya gelir, bağlanır, burayı sever fakat karşısına ayrılık ve ölüm çıkar.

İnsanın “resmigeçit nöbeti bittikten ve o resmigeçitten maksud olan neticeler alındıktan sonra” bu dünyadan ayrılırken mahzun olmaması, “pek çok incinmemesi”, “belki memnun olması”, dünyadan “merhametkârâne bir tarz ile tenfir edip usanması” için “istirahate bir meyil ve başka âleme göçmeye bir şevk”⁸⁰ gerekmektedir. Bunun için de karşımıza ihtiyarlık, ahbablarımızın çoğunun diğer bir âleme gitmiş olması,

78 Nursi, *Lem’alar*, 204.

79 DİB Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri, “Mearic Suresi 10-14. Ayetler”, 15 Ekim 2019 tarihinde erişildi. kuran.diyaret.gov.tr/tefsir

80 Bkz. Nursi, *Sözler*, 284.

zayıflık ve âcizlik, hayat yükünün ağırlığı, ölümün bir tebdil-i mekân olması, dünyanın bütün şaşasıyla ahirete nispeten bir zindan hükmünde olması, dünyaya aşk ve ilginin pek manasız olması hususları çıkmaktadır. Bütün bunlar, sonsuz âleme gitmeye bir şevk uyandırma makamında olmasının yanı sıra teselli anlamında da düşünülebilir.

‘İhtiyarlık’, ‘hastalık’ ve ‘musibet’ üzerinde düşünelim. Bir kısım insanlar, ihtiyarlığı, hastalığı ve musibeti sadece yaşar, üzerinde ontolojik anlamda düşünmez. Bir kısım insanlar niçin ihtiyarladıklarını, niçin bu hastalığa ve musibete giriftar olduklarını sadece geçmişe yönelik anlamda düşünüp sorgular. Diğer bir kısım insan ise ihtiyarlığın, musibet ve hastalığın hikmetlerini, bunun ötesini, ileriye, öteye yönelik cihetlerini düşünüp anlamaya çalışır. Bu kategorilere farklı bağlamlarda eklemeler yapmak mümkündür. Ancak Yaratıcı tarafından her insanda “istirahate bir meyil ve başka âleme göçmeye bir şevk” uyandırılmaya çalışıldığı, fitrata bunun dercedildiği muhakkaktır.

Ramazan Dikmen, “Afife Ablanın İncileri” adlı öyküsünde “Oysa ölüm sadece sınırı geçmek değil mi? Bir yeniden doğmak değil mi? Hem sonra nedir kaybolan? Kabre atılan birkaç kürek toprakla örtülen nedir? Mezarın üstünde biten otların gizlediği hangi izlerdir? Ya göçüp gidenlerimizden rüyalarımıza konuk olan yüzler? Dünyadan ayrıldıklarını bile bile, rüyalarımızda onları hayatta görmek neden hiç şaşırtmaz bizi? Neden zaten hiç ölmemişler, her şey yerli yerindeymiş gibi gelir? Onları özlemekten belki bilerek vazgeçeriz, ama sıcacık sevgileri neden gönlümüzden hiç çıkmaz? (...) Aradığımız zaman yanı başımızda bulmaz mıyız onları?”⁸¹

Sait Faik Abasıyanık’ın “Semaver” adlı öyküsünde Ali’nin annesi vefat eder. Ali’nin annesi, bir sabah Ali henüz uykudayken semaverin başında fenalaşıp ölüvermiştir. Bu haberle sarsılan Ali, durumu komşu ihtiyar hanıma haber verir. Komşular koşa koşa eve gelirler. Öyküde bu olayla ilgili şu cümlelere yer verilir daha sonra: “Ölüm, munis, anasına girdiği gibi onun bütün hassasiyetini, şefkatini, yumuşaklığını almıştı. Yalnız biraz soğuktu. Ölüm bildiğimiz kadar korkunç bir şey değildi. Yalnız biraz soğuktu o kadar...”⁸² Burada dikkat çeken bir husus, oğul Ali’nin, annesinin cenaze törenine katılmaması, dahası defin ile ilgili hiçbir dinî sembole eserde yer verilmemesidir. Oysa annenin ölümü “Ali’nin annesine ölüm, bir misafir, bir başörtülü, namazında niyazında bir komşu hanım gelir gibi geldi” (s. 4) cümlesiyle anlatılmıştı. Ali, “Ölünün yarı kapalı gözlerini metin bir elle kapadı. Sokağa fırladı. Komşu ihtiyar hanıma haber verdi. Komşular koşa koşa eve geldiler. O fabrikaya yollandı” (s. 5) Bu tabloda dinî anlamda yapılan cenaze işleri, cenaze namazı, Kur’an ve dua gibi hususlardan hiçbiri yer almadığı gibi, annesi ölen bir kişinin o gün fabrikadaki işine gitmesi de gariptir.

81 Ramazan Dikmen, *Afife Ablanın İncileri* (Ankara: Hece Yayınları, 1998).

82 Sait Faik Abasıyanık, *Semaver* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 5.

Sonuç

Vicdan, daima Allah'ı arama yolunda gözü açık bir penceredir fakat tefessüh edip asliyetini kaybederse hakikati bulamaz.

Sonsuzu aramaya müştak olan insan, sanat eserleriyle beka aşkını ve arayışını dile getirmiştir.

Vicdan sorgulaması ve azabı, insani bir hâl olarak sanat eserlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

1. Abasıyanık, Sait Faik. *Semaver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
2. Aksal, Sabahattin Kudret. "Sonsuzluk Kitabevi ya da Kuyruklu Yıldız". *Türk Dili* 214 (2000): 364.
3. Ali, Sabahattin. *Bütün Öyküleri 1, Değirmen, Kağrı, Ses*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
4. Altıntaş, Hayrani. "Dehriyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9: 107-109. Ankara: TDV Yay., 1994.
5. Ay, Arif. *Güne Doğan Koşu*. Ankara: Hece Yayınları, 2006.
6. Bilgiz, Musa. *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
7. Böll, Heinrich. "Bekleme". Trc., Zeyyat Selimoğlu. *Tercüme Dergisi* 85 (1966): 87.
8. Camus, Albert. *Yabancı*. Trc., Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 1984.
9. Cresson, André. *Diderot, Yaşamı, Felsefesi, Eserleri, Seçmeler*. Trc., Asım Bezirci. İstanbul: De Yayınevi, 1984.
10. Çelebi, Asaf Hâlet. *Molla Câmî*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
11. Çetin, Nurullah. *Behçet Necatigil, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1997.
12. _____. *Şiir Tahlilleri*. 1. Ankara: Öncü Kitap, 2008.
13. Çeviksoy, Osman. *Sana Seni Anlatmak*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
14. Çeviri Konuşmalar. "Ingmar Bergman: Hiçlik Üzerine. 1970". 15 Ekim 2019 tarihinde erişildi. www.youtube.com/watch?v=_DwcKmICzmw
15. Demir, Osman. "Vicdan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43: 100-102. Ankara: TDV Yay., 2013.
16. Demirci, İbrahim. "Behçet Necatigil'in Şiirlerinde Allah ve Din". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (Güz 2014): 191-199.
17. *DİB Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*. "Mearic Suresi 10-14. Ayetler". 15 Ekim 2019 tarihinde erişildi. kuran.diyenet.gov.tr/tefsir/Dikmen, Ramazan. Afife Ablâ'nın İncileri. Ankara: Hece Yayınları, 1998.
18. Durkheim, Emile. *İntihar*. (Toplumbilimsel İnceleme). Trc., Özer Ozankaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
19. Fikret, Tevfik. *Bütün Şiirleri*. Haz., İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin. Ankara: TDK Yayınları, 2004.
20. Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. Trc., Selçuk Budak. İstanbul, Okuyan Us Yayınları, 2019.
21. Gürdamur, Emin. "Öykü ve Vicdan". *Hece Öykü Dergisi* 90. (Aralık 2018-Ocak 2019).
22. Hart, Basil Liddell. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Trc., Kerim Bağrıaçık, Haz., Ülke Evrim Uysal. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
23. Kabbani, Nizar. *Ben Beyrut*. Trc., İbrahim Demirci. Ankara: Hece Yayınları, 1999.
24. Kaplan, Mahmut. *Benzemek Korkusu*. Ankara, 1969.
25. Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*. 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987.
26. Karadeniz, Abdurrahim. *İzsüren Yazı*. Ankara: Hece Yayınları, 2000.

27. Karakoç, Sezai. *Hikâyeler*. 1, Meydan Ortaya Çıktığında. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005.
28. _____. *Ruhun Dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2015.
29. Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Yaban*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.
30. Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2014.
31. _____. *Reis Bey*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2018.
32. _____. *Siyah Pelerinli Adam*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2011.
33. Kutlu, Mustafa. *Ya Tahammül Ya Sefer*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
34. Maupassant, Guy de. *Dünya Edebiyatından Seçmeler*. Mezar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
35. Merter, Mustafa. *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
36. Miyasoğlu, Mustafa. *Bir Aşk Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.
37. _____. *Kaybolmuş Günler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
38. _____. *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
39. Montaigne. *Denemeler*. Trc., Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
40. Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
41. More, Thomas. *Utopia*. Trc., Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Mina Urgan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
42. Nabokov, Vladimir. *Edebiyat Dersleri*. Trc., Fatih Özgüven ve Nihal Akbulut. İstanbul: Ada Yayınları, 1988.
43. Necatigil, Behçet. *Bütün Eserleri 4, Şiirler 4*. Haz., Ali Tanyeri ve Hilmi Yavuz. İstanbul: Cem Yayınevi, 1985.
44. Nursi, Bediüzzaman Said. *İlk Dönem Eserleri*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
45. _____. *İşârâtül İcâz*. Trc., Abdülmecid Nursi. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
46. _____. *Sözler*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
47. _____. *Şualar*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
48. _____. *Lem'alar*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
49. Okay, M. Orhan. "Huzur: 'Yüzbinlerce Ruh Bir Araf'ta'". *Hece Dergisi* 65/66/67 (2002).
50. Pavese, Cesare. *Yaşama Uğraşı*. Trc., Cevat Çapan. İstanbul: e Yayınları, 1984.
51. Pessoa, Fernando. *Huzursuzluğun Kitabı*. Trc., Saadet Özen. İstanbul: Can Yayınları, 2013.
52. Ran, Nazım Hikmet. *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
53. Safa, Peyami. *Yalnızız*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
54. Sennett, Richard. *Gözün Vicdanı*. Trc., Süha Settabiboğlu ve Can Kurultay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
55. Shakespeare, William. *Hamlet*. Trc., Orhan Burian. İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
56. Su, Hüseyin. *İçkanama*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
57. Süngü, Güray. *Kış Bahçesi*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2011.
58. _____. *Vicdan Sızlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
59. Tarhan, Nevzat. *Akıldan Kalbe Yolculuk*. İstanbul, Nesil Yayınları, 2012.

60. Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1969.

61. _____. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977.

62. _____. *Huzur*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1964.

63. _____. *Yaşadığım Gibi*. Haz., Birol Emil. İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.

Yalsızuçanlar, Sadık. "Çelişkilerimi Arıyor, Onların İçyüzüne Bakmak İstiyorum". *Dergâh* 89 (Temmuz 1997).

64. _____. "Sanat İnsanla Allah Arasında Bir Gizdir". *Köprü* 55 (Yaz 1996).

65. _____. *Şehirleri Süsleyen Yolcu*. İstanbul: Profil Yayınları, 2015.

66. Zweig, Stefan. *Castellio Calvin'e Karşı ya da Zorbalığa Karşı Bir Vicdan*. Trc., Emir Ezer. Ankara: Pruva Yayınları, 2019.